

Ami a karlócai békekötésből kimaradt, és következményei.

*Rendes tagsági székfoglaló. Felolvasta a szerző
a M. T. Akadémia f. é. máj. 20-i ülésén.*

Az ószerbiai és a hazai rácok 1790 előtti történetéből adok elő egyet-mást. Nevezetesen a karlócai békekötésig elmúlt 10 év (1690—1699) alatt a Dunán és a Száván túl fekiüdi Szerbiából ideiglenesen hazánkba telepített s a békekötés után vissza nem költöztetett szerbek, illetve rácok, idetelepítésének a körülményeit, a visszatelepítés ügyének a béketárgyalásokból való kihagyását és a már itt volt és az ittragadt rácok együttes követeléseit fogom a valóságnak megfelelően ismertetni.

Már árpádházi királyaink a „Magyarország királya“ címhez különböző időben hozzávették sorjában a „Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia (1202), Galicia, Lodóméria, Kunország és Bulgária királya“ címét, úgy hogy a „Hungariae, Dalmaciae, Croaciae, Ramae, Serviae, Galiciae, Lodomeriae, Cumaniae Bulgariaeque rex“ címet használták hivatalosan. Ezek az így „Magyarország“ mögött a fölvétel sorrendjében következő címek úgy is értelmezhetők, hogy a király éppen úgy és olyan királya, teszem. Szerbiának, akár csak Magyarországnak, csak valamivel később lett azzá. De úgy is érthetők, hogy ezek a királyságok éppen olyanok, mint Magyarország maga. Holott közjogi tankönyveink szerint egy részük kapcsolt tartomány, más részük úgynevezett mellékország. Így pl. Horváth János¹ közjogában azt olvasom: „A mellékországok vagy az úgynevezett hűbéres tartományok... a mohácsi vészig Magyarország védhatósága alatt állottak, ... történelmi jogosultsággal nem állíthatni, hogy mindig a magyar király fenhatósága alatt állottak volna, ... a magyar törvények uralma s a magyar államigazgatás hatálya rájuk nézve soha ki nem terjedt. Ők csupán a magyar király főúri hatalmát ismerték el (függési viszony, ... változott) mely hűbéri viszony és hódolat elis-

¹ A magy. kir.-ság közjoga. 1894. 85—84. l.

meréséül évi adót fizettek s fegyveres erőik háború esetén a magyar király zászlói alá sorakoztak.“ Magáról Szerbiáról pedig azt tanítja: „Önkényt hódolt meg II. Géza alatt,... nyugalmas birtoka csak Imre király alatt kezdődik,... a boronchi, a kruchoi, Róbert Károly óta a belgrádi bánóságok Szerbia területén (így!) léteztek.“

Thallóczy Lajos 1907-ben ezeket írta: „...nem akartuk a középkori Szerbiát a magyar birodalom melléktartományaként tüntetni fel, mert nem volt az. Hűbéres viszony állott fenn a magyar korona és a középkori szerb államból kivált politikai részek között, ez inkább nemzetközi viszonylatnak minősíthető, mint belterjes kapcsolatnak... a Szávántúli macsói bánóság a magyar birodalom szerves járuléka volt.² Egy másik helyen magáról a címről ekként nyilatkozik: „A rex Serbiae“ cím annak a viszonynak a jelzése, hogy a szerb nagyzsupán feltétlen ura ugyan országának, belső és külső dolgait felségjogainak teljes érvényesítésével intézi, de a magyar király akaratától függ, ha az ügyek magyar érdekeket érintenek, s ennek elismerése fejében viszont a magyar király tényleg megsegeéli.

Megvallom, sem Horváth János, sem Thallóczy tanításából nem látom világosan a dolgot. Thallóczy szerint Szerbia nem volt a magyar birodalomnak sem melléktartománya, ami igaz is, sem hűbéri viszonyban nem állottak egymással, ami ugyancsak való, de a „rex Serbiae“ címet fölvelt magyar király és a szerb nagyzsupán között mégis volt viszony. Ez a magyarázat helyes. De a Balkánt ismerő tudósunk elfelejtette, hogy a nagyzsupánság 1202-ben szerb nemzeti királlysággá lett, s azt nem mondja meg, mi volt a viszony a szerb királyi címet felvett magyar király és a szerb nemzeti királyok között.

Az én megállapításom a következő. IV. Béla királyunk 1269-ben a Liptó vármegyei Verbieze földdel jutalmazta meg Márk ispán fiát Miklóst, István, pozsonyi főispán udvarnokát, mert Uros szerb királyt, aki kivonta magát az ő joghatósága alól (se a *jurisdictione nostra substraxit*) fiával és nagyaival együtt foglyul hozta a királyi udvarba akkor, amikor ott a tatár császáren kívül több európai uralkodónak, közöttük a francia királynak, a követei is jelen voltak.³ Ez

² *Thallóczy—Aldásy. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklv.-tára 1192—1526.—1907. Bevezetés. — I. Az Árpádok és Szerbia XI—XII. l. Melyek a szerb államból kivált politikai részek? Hát a boronchi és a kruchoi nem szerves járuléka? Ha a nagyzsupán teljes felségjoggal intézkedik, hogyan függ a magy. kir. akaratától?*

³ Az okl. szövege H. O., VIII., 96—7. l. — V. ö. a Thallóczy—Aldásy id. okl. 5. l. X. a Csák nb. Péterfia Mihály veszprémi ispánnak tett adományal.

az annyi idegen előtt nyilvánvalóvá lett joghatóság talán több ugyan a fenhatóságnál, de hogy ez az utóbbi fenállott közöttük, igazolja a pápa 1205-i levele a kalocsai érsekhez, amelyben utasította, járjon el tisztében a magyar király fenhatóságának sérelme nélkül.

Ennek a fenhatósági viszonynak az alapja abban a támogatásban kereshető, amelyben III. Béla király a szerb királyi családot alapító Neman nagyzsupánt részesítette Mánuel görög császárral viselt háborújában.

Erről a hadi segítségről nemcsak a görög Zonarasz és Kinnamosz tudósítanak bővebben, de fenmaradt a rövid bár, de annál jellemzőbb emlékezete az egykoru szerb iratokban is. Neman maga mondja fia által írt, tehát eléggé hiteles és szavahihető életiratában: „és megszilárdítottam és megújítottam és fölemeltem szülőföldemet (házamat), Raskát, a görög császártól megerőszakoltat, a magyar király segítségével.“⁴ Ez a nagyzsupáni nyilatkozat többet ismer be, mint a görög császár támadásának a visszaverését. Itt a császár erőszakoskodása alatt szenvedő Raskának az újjáteremtéséről és megszilárdításáról van szó, a magyar király segítségével (sz pomocsju). III. Bélának két tényező: rokoni viszony és politikai ok folytán érdekében állott, hogy Neman a házáját a görög erőszakkal szemben megszilárdítsa. Ha nem is mondjuk, hogy fenhatósági viszonyban állottak egymással, azt jogosan állíthatjuk, hogy Raska Neman nagyzsupánsága alatt Magyarország érdekkörébe tartozott, azaz Raska erőszakolása magyar érdek ellen van s magyar érdek Raskát kül-erőszak ellen fegyverrel támogatni.

Ez az érdekközösségi viszony változott, amikor Neman fia és örököse, István, az első koszorúzott (prvovencsani) király a pápától, akitől Szt. Istvánunk is kapta a magyar koronát, királyi koronát kért. Ez a kérelem ugyanis azt jelentette, hogy a szerb nagyzsupán egyenrangú fellé levén a magyar királlyal, köztük már csak szövetségi viszony állhat fenn. A címért és az egyenjogúsításért ígérte, hogy római hitre tér népével együtt, holott 8 fivére, Száva érsek, 8 püspökségből álló görög szertartású szerb nemzeti egyházat szervezett. Imre tiltakozott a pápánál s a szerb törekvés meghíúsítására fölvetta a szerb király címet. De hogy képzelte azt, hogy a cím felvételével meghíúsul Nemanics István kért királyi címének a hatálya, nem világos előttem. Imre utóda, mint az 1269-i példa mutatja, fegyverrel is iparkodtak meg-

⁴ „...i {utvrđih i vozdvihoh i obnovih Rasku, otecesesztvo moje, naszilovannu byvsu ot carja greceszkiego i sz pomocsju kralja Ugorszkiego“. — Safarik P., Pamatky ... 1853. 86. l.

védeni még a nagyzsupáni időben (1181—1202) sem létezett joghatóságukat. Ám a nagyzsupánokból királyokká lett szerb uralkodók nem kértek sem a joghatóságból, sem a fenhatóságból, de még az előbb létezett érdekközösségből sem, mert ennek sem érezték a szükségét. Uros utódai: Milutin, decsánszki István, Dusán István (szilni), teljesen függetlenül uralkodtak, sőt Dusán háborút is viselt Nagy Lajossal. A magyar királyok viszont, a cím felvételén kívül, a Száva—Duna vonalon túl, — ahol Bosznia felé három magyar megyénk is volt (Szana, Orbász és Dubicza), úgy, hogy ez a két folyó nem egészen volt határfolyónk. akár a Lajta, amelyen túl az Ausztriába nyúló mannersdorfi uradalom magyar terület volt, — egész sor bánságot szerveztek éppen e határ védelmére: ú. m. a bolgár bánságot, amelynek okleveleinkben említett három vára közül Bodony, Fehércsik (Belgradcsik) és Lagany közül ez utóbbira éveken át folytatott keresés után sikerült a Nistől délnyugatra fekvő szerb Lukanj faluban ráakadnom, a boronchi, a kuchói, a macsói, a sói és az uszorai stb. bánságokat. Ezek közül háromnak, jó, a helyét ha ismerjük ma, a többinek csak a neve maradt meg. Ennélfogva ez egymással érintkező bánságok déli határvonalát még csak nem is sejthetjük. Így pl. hogyan is tudnók a boronchi, a kuchói és a macsói bánságok Szerbiának északi határán futott déli határvonalát megvonni, mikor sem Boronch, sem Kucho, sem Macsó váraknak a helyét sem tudjuk meghatározni. Ezek a bánságok nem voltak az ország anyaterületéhez tartozó földek, különben ispánok igazgatták volna, mint Orbász, Dubicza és Szana megyéket. Ezek a bánságok a Duna—Száva vonalon túl az országhatár védelmére alakított és hivatott katonai szervezetek voltak.⁵

Lazarevics István, mint Zsigmond király a tatai nyílt levél alakban kiadott adománylevelében írja, Rascia királyság deszpotja. „okosan figyelembe vevé és szorgalmasan gondolkodása tárgyává tévén, hogy Rascia királyság a maga jogai-
val és tartozékaival egyetemben nekünk, szent koronánknak és a magyar királyságnak mindenha és régóta volt és van is alávetve (subjectum) és felségünkhöz, a szent koronához és a magyar királysághoz és királyelődeinkhez tartozott és

⁵ Még 'kevésbé is ismerjük Szerbia másik három határát, melyek keletre is Bulgária felé, nyugatra is Boszniának, ha kis mértékben is, ingadoztak, míg dél felé Dusán, aki már felvette a szerbek és görögök cárja (car szrbom i grkom) címét, akár az Asenidák a bulgárok és a vlahok cárja (car blgarom i vlahom) címét, Drinápolyig toltá ki azt. Hangsúlyozni kívánom, hogy e bánságok területe nem volt Neman Szerbiájának a területéből kihalva.

őket illetve, még pedig közvetlenül, nekünk minden bárójával örökre szóló hűségesküit tett.⁶

Ebben az adománylevelében, melynek a hiteles voltát Grigorovics, a kazáni egyetem egykori arról nevezetes tanára, hogy a Balkánon és Erdélyben szláv kéziratokat kutatva, egy kis erdélyi oláh templomban megtalálta a bulgár irodalom második virágkorának legrégebb nyelvemlékét, a róla elnevezett, egyébként elveszett apostolos könyvet, erősen tagadta, leginkább azon a címen, hogy csak a Listhius-féle mintakönyvben maradt fenn,⁷ Zsigmond határozottan kiemeli a magyar király, a szent korona és Magyarország fenhatóságát Rascia királyság felett, mintha az István deszpot tartomány, melynek határait nem jelöli meg, a Neman kir. család Szerbiájával azonos volna. S amikor a Rascia feletti joghatóságot ugyancsak hangsúlyozza, éppenséggel nem említi, hogy a magyar király védelmezni tartozik Rasciát. A Neman királyi, illetve Dusán óta (1529—55) cári család kihalásával (V. Uros, † 1367) s az egyenrangúság megszűntével feléledt a nagyzsupánság idejében fenállott érdek-közösség. Zsigmond királynak érdekében állott, hogy a mindinkább roskadozó görög, illetőleg keletrómai császárság romjain és területén egyre jobban elterpeszkedő török hatalommal szemben István deszpot Raskája, ha kell, akár magyar támogatással is megmaradjon. Hiszen a helyzet ugyanaz volt, mint III. Béla idejében. A deszpot pedig a két: török és magyar hatalom közé ékelt Raskának, a Dusán darabokra töredezett Szerbiája régi magvának az ura, tudta, miért hajol szultáni sógorától Zsigmond császárhoz. Nyilván erre mutatnak az oklevél azon szavai: „hogy Rascia az idők folyásán ne jusson idegen kézbe“. (cupiens, ut ipsum regnum Rasciae temporum in processu ad manus non deveniat

⁶ ...regnum Rasciae cum omnibus iuribus et pertinentiis suis nobis ac sacro nostro diademati ac dicto regno nostro Hungariae semper et ab antiquo subjectum fuisse et esse, ac ad ius et proprietatem nostrae majestatis sacraeque coronae ac dicti regni nostri Hungariae et regum, nostrorum praedecessorum, nullo medio spectasse et pertinuisse, ac spectare et pertinere etiam de praesenti; ac cupiens, ut ipsum regnum Rasciae temporum in processu ad manus non deveniat alienas, per universos et quoslibet suos barones majestati nostrae, necnon praelatis, baronibus et proceribus ipsius regni nostri Hungariae de fidelitate et obedientia nobis et sacrae nostrae coronae successoribusque nostris, regibus Hungariae, necnon praelatis, baronibus et proceribus regni nostri praedicti et eidem regno nostro per ipsos in perpetuum observandum juramentum praestare fecit fidelitatis...“ Szalay L.: A magyarországi szerb telepek stb. 119. l. — Az irodalmát I. Thalóczy—Áldásy id. okltárában.

⁷ Szervija vo jeja otnosenijah ko szoszednym derzsavam. Kazan, 1851.

alienas). Nem védelmi kötelezettségről volt szó tehát, hanem érdekazonosságról. A mindkét országot fenyegető török hatalommal szemben szinte önmagától adódott. Magyarországnak a segélyét a Koszovopoljén 1389-ben elvérzett szerbség nem kérte, viszont a kereszténység és a mohamedánság véres nikápolyi összeütközésében szerbek nem vettek részt. Ám Mara beszolgáltatása II. Bajazet, a „jildsirim“, háremébe felzúdulást keltett a szerbség körében. amit növelt egy szerb csapat elvezénylése Timur ellen az angorai síkra. Magyarországnak viszont nagy érdeke volt, hogy ne kerüljön a törökök tőzsomszédságába. Meg aztán a török mégis csak hitetlen nép, Rascia pedig keresztény ország, ha más is a szertartása, mint Magyarországnak. Én a letett eskü dacára sem tudok Magyarország és Rascia közötti viszonyban védelmi kötelezettség helyett, amiről nincs is szó a szövegben, hadi támogatással kísért érdekközösségnél egyebet látni. A birodalmi ügyekkel túlon túl elfoglalt Zsigmondra igen súlyos teher és nagy áldozat lett volna, ha Rascia védelmére kötelezi magát. Az ő feladata Magyarországnak a megvédése volt, hiába szerepelt címei között a szerb királyé. A nikápolyi óriási vereség után hadi szempontból nem is lehetett kérdéses, melyik lett volna a helyesebb eljárás Zsigmond részéről a hazánk déli végei felé egyre előbbrenyomuló török ellen: támadó-e vagy védekező? Üdvösebb lett volna és volt Rascia megvédési kötelezettsége helyett csak az említett bánságokat védelemre rendezni be, s azon fölül a déli határvonal védelmére a „hadiszabályzat“-ban (regulamentum militare) tervezett, de akkor végzetszerűleg fel nem állított hadtestek közül legalább a délieket felállítani. Ezeket az üdvös terveket hosszas birodalmi elfoglaltsága, majd öregsége miatt Zsigmond már nem valósíthatta meg, ahogy később Hunyadi Mátyást is a cseh és a német ügyek lekötötték úgy, hogy a fenyegetett déli határ védelmére nem fordíthatott annyi figyelmet, mint amennyi az ország érdekében szükséges lett volna. Csak azt említtem fel tehát, hogy Rasciát megvédelmezni, követelte volna akár ez a vélt fenhatósági viszony, akár pedig az érdekközösség, vagy akár csak a magyar anyaterület érdeke, királyaink nem tudták. Elveszett a magyar koronának. — a Zsigmond kezébe tett hűségeskü dacára sem „mellék“ tartománya, az igényelt joghatóság ellenére sem hűbérországa, Rascia és elvesztek a nem szerb területről alakított bánságok, melyek Magyarország szerves részei voltak, ha nem is anyaterületen. Neman Raskája, hangsúlyozom, a Toplica, az Ibar és a Raska folyók mellékén terült el. Ez volt az a mag, amelyből kiindulva utódai keletnek, nyugatnak s főleg Dusán a Vardar völgyén délnek terjeszkedtek. A szerb

föld a Kopaoniktól a Száva-Duna felé lejtősödik ugyan, de Nagy Lajos Borich és Czazin várakat a nyugati Morava jobb partján mint magyar várakat ostromolta. S noha Dusán 1351-ben átűzte a Dunán Nagy Lajost, Belgrád 1521-ben mégis, mint magyar végvár esett ki örökre a magyar kézből.⁸ Ám ha már Rasciát nem is tudták megvédelmezni, megtették azt, amire talán nem is voltak kötelezve. Csak a keresztény nép legrettegettebb ellensége, a pogány török, ellenében a kereszténység iránt érzett szeretettől vezéreltetve, tekintet nélkül arra, hogy más szertartású népről volt szó, megnyitották az ország déli határait a XV. sz. folyamán mind előbbre nyomuló törökök elöl menekülő szerbeknek, akikről már 1449-ben van szó törvénykönyvünkben.⁹ Itt két tény tűnik elénk megfejthetetlenül. Az első az, hogy a pápai tizedjegyzék szerint, a XIV. sz. első felében hazánknak éppen déli megyéi a leglakottabbak és ennek a lakosságnak akkor színmagyarnak kellett lennie! S a legsűrűbb lakosságúnak tüntetik fel az 1493–1495. portális összeírások is. Hova fért tehát az a szerb lakosság, amely a XV. sz. folyamán kelt át a Dunán? Hogy pedig ez a szerbség milyen nagyságú lehetett, következtethetjük abból, hogy a XVI. sz. elején Jovana fekete cár, az Alföldön, a Duna-Tisza közén, a Tiszántúl és Erdélyben olyan szerepet játszhatott, hogy Ferdinánd igyekezett őt a pártjára vonni, hogy Zápolya ellen felhasználhassa. Másodszor megmagyarázhatatlan, hogy történetelt az, hogy ez a sűrű magyar lakosság a XVI. sz. folyamán eltűnt, a szerb ellenben úgy itt, mint régi hazájában nemcsak megmaradt, hanem még szaporodott is.

Amikor ez a kicserélődési folyamat már rég megindult és javában folyt, akkor jutott a Habsburg-ház Magyarország trónjára, azzal a feltétellel, hogy a német birodalom hadi erejével kiveri a törököket az országból, amit a XVI. sz. végén tett kísérlet után csak az 1683. évben megindult 16 éves háború eredményeként teljesíthetett. Addig a hazánkba áttelepedett szerbek török területen a törököknek kiosztott timár, ziamet és kász birtokokon úgy éldegéltek, mintha csak az elhagyott Szerbia területén éltek volna, ahol a szívósan fentartott bastináikon zadrugákban élve sokasodtak, a királyi területen pedig saját tisztjük alatt külön katonaságot alakítottak. Ennek az alakulásnak bizonyára az volt az ere-

⁸ Még az 1688-ban Augsburgban megjelent köv. munka: „Beschreibung d. Haupt-Vestung Griechisch-Weissenburg, wasmassen solcher Haupt-Schlüssel des Ungarlandes.. erobert worden.” M. o. kulcsának nevezi Belgrádot.

⁹ A Magdiés-féle Diplomatarium Rackevienne már 1410-ből hoz okleveleket a délvidéki rácok felköltözéséről.

de, hogy Zsigmond király Lázárevics István deszpotot felvette az ország bárói sorába, és ez a neki adományozott magyarországi roppant birtokok uraként egész bandériumot tartozott kiállítani. Hogy ő szerbiai bastinái szobriit, azaz jobbágyait, áttelepítette itten való birtokaira, bizonyos abból, hogy az ő birtokában volt Tokajban még 1365-ben is talá-lunk saját ispánjuk alatt álló rácokat, világos bizonyítékául annak, hogy nemcsak saját katonaságuk volt, hanem a nem katonáskodó szerbség is saját külön hatósága alatt, mintegy a magyarságtól függetlenül élt, még nem török területen is. S ha a történet a mult tudománya, akkor e magyarországi szerb csapatok XVI. és XVII. századbeli viselt dolgairól csak azt mondhatja, hogy a magyarságot, nemesít úgy, mint jobbágyot, jobban irtotta, mint a török nemesít csak zsákmányolásra és fosztogatásra tartogatott mindkét fegyverneme, a tatárok és az akindsik.

Ez a súlyos megállapítás nem hangulatesináló mondás, hanem, sajnos, valóságot fedő igazság.

Az 1606.-iki zsitvatoroki békével végződött nagy török hadjárat, melyet Szinán nagyvezír az 1591-iki meghosszabbított, inkább fegyverszünet, mint béke lejárta előtt indított. mintha a Habsburg-ház az 1541-iki meghiusult hadi vállalat után másodikban kísérlete volna meg a török kiszorítását. Ez a kísérlet sem sikerült ugyan, de utána a törökök félelmetes hadi ereje korhadni kezdett, ami a békekötés lefolyásából és magukból a békepontokból is kitűnik. Viszont a német haderő laza fegyelmét a XVII. század folyamán egyre javulni látjuk. Bethlen Gábor fejedelem, aki ugyancsak ismerte a török viszonyokat, tudva, hogy a törökök maguk is észrevették erejük gyengülését, miért is a szultán reformokat is hozott be, de azok csak új kerületi beosztásra szorítottak, és látva, hogy a városokba helyezett janicsárok és szpálik családok alapítanak és ezért a katonai szellem közöttük egyre jobban fogyatkozik, azt vélte, hogy eljött az idő, amikor a törököt Európából is lehetséges lesz kiszorítani. Sajnos, a csehek, mint ahogy Zsigmond idejében lekötötték a magyar haderőt s megakadályozták, hogy a törökök előrehaladását ha már meg nem akadályozhatja, legalább lassítsa, úgy most is kirobbantották a 30 éves háborút. A török haderő t. i. a XVII. sz.-ban biztosan, de oly lassan hanyatlott, hogy az 1685-ban megindult 16 éves háború mohácsi vagy nagyharsányi, szalankameni és zentai óriási vereségeire volt szükség, hogy a szultán végül is békét kérjen és véget vessen annak a hosszú küzdelemnek, amelyet ugyancsak ő kezdeményezett a szentgotthardi béke lejárta előtt. Mint 1591-ben Pezzen, Bécs portai követe, tárgyalni kívánt a fegy-

verszünet meghosszabbításáról, de utóda, Kreckwitz, értesítette az udvart, hogy Szinan nagyvezír, be sem várva a fegyverszünet lejártát, támadni fog, úgy 1680-ban is Khunitz, Bécs portai követe, már az év tavaszán szorgalmazni kezdte az 1684-ben lejárandó vasvári béke meghosszabbítását, de a porta kitérő választ adott, úgy hogy Khunitz 1681 elején megírta Bécsbe, hogy a török nagyon készülődik s ez a készülődés csak a császár ellen szólhat, mert már mindenkivel békét kötött. És a támogatására 1682 május havában Sztambulba ért Caprara Albert, a tábornok öccse, 1682 október 31-én jelentette Bécsbe, hogy a török 1683-ban, be sem várva a béke lejártát, támadni fog. „Békére semmi kilátás és Lipótnak nincs más választása, mint a kard, hogy a monarchiát és az egész kereszténységet megvédje.“

Caprara tömören fejezte ki, hogy a török részről indítandó háború kettős célt tűz Lipót elé: védeni a monarchiát, azaz az osztrák tartományokat, s első sorban Bécset és a Magyarországból megmaradt részeket, és a kereszténységet. kifejezve szavaival a hadviselés védekező módját is. Hiszen ha a török indítja a háborút, világos, hogy ő támad. Ahhoz pedig nem kellett nagy bölcsesség, kitalálni, hogy a török nem kisebb város ellen fog támadni, mint Bécs ellen. A kincszomjas Kara Musztafa ebben látta határtalan nagyravágyásának méltó tárgyát. Takarékos, fegyelmezni tudó elődei, a Köpriliek, alatt az oszmanlik kiheverték a szentgotthardi és a choczyi 1673 nov. 11-i vereséget s mintha új erőre kaptak volna. Annyit a kevésbbé tehetséges Kara Musztafa nagyvezír is tudott, hogy ha, ami 1529-ben Soliman el kanuninak nem sikerült, sikert akar aratni és Bécs bevételevel a császárra és a kereszténységre döntő csapást kíván mérni, roppant erőfeszítést kell tennie. A francia követ biztatta is, de ő mérhetetlen elbizakodottságában lenézően kezelte a követet. A szultánnal kihirdettette a szent háborút. A kereszténység és a mohamedánság irtózatossá küzdelmében minden áron győzni akart és meg is volt győződve, hogy győzni fog. Nem is volt terve vereség esetére. Mindenesetre számolnia kellett, hogy a császár is minden lehetőt el fog követni, hogy a mohamedánság támadását visszaverje. Azért is az egész török földön roppant adókat szedett igazhívótól úgy, mint a rajah-tól, ami természetesen mindkettőjüknél roppant elkeseredést szült. A nagy mufti ellene is volt a szent háborúnak, a kaimakam pedig szemére lobbantotta, hogy akkor bezzeg nem kérte a véleményüket a kapzsi, mikor a kinceit harácsolta. Az elégedetlenség csillapítására kibontatta a próféta zászlaját,¹⁰ mintegy jeléül annak, hogy minden igaz-

¹⁰ Szobieszki a pápának küldötte a zsákmányul esett zászlót.

hívó tudja meg, mi forog kockán, amit egyébként a hadüzenet előtt kellett volna meggondolnia. Mindezeket megfontolva, előre láthatta, hogy vereség esetén a törökök lázongani fognak, ahogy Belgrádban is, Sztambulban is történt. S azt is biztosra kellett vennie, hogy a nagy adó a török igát különben is nehezen viselő, alig-alig tűrő rajahk, a keresztény lakosság, elkeseredését így is úgy is növelni fogja.

Kara Musztafának már a hadüzenet előtt megvolt a haditerve: Bécs bevétele. Az eszéki és a székesfehérvári haditanácskozás résztvevői, Murad Girej tatár kán, Ibrahim budai pasa és akarva nem akarva Tököli is helyeselték Bécs ostromát.

A bécsi udvar felfogta Caprara mondásának az értelmét: meg kell védenie Bécsét és a kereszténységet azaz a nyugatrómai birodalmat. Bécs 1683-i ostroma, illetve a töröknek Bécs alatt szenvedett veresége, döntőbb jelentőségű, mint az 1529-i mohácsi csatavesztés vagy akár Belgrád 1456-i védelme vagy mint az 1396-i nikápolyi ütközet. A kereszténység megmentésére létrejött XI. Ince pápa, Lipót császár és Szobieszki lengyel király szövetsége. A Lipót és Szobieszki által 1683 márc. 31. aláírt pontok közül az a megállapodás, amelyben Szobieszki kötelezte magát, hogy 40 ezer lengyellel siet Bécs fölmentésére, ha a török a császárvárost fogja ostrom alá, világosan mutatja, hogy a császári udvar, amely akkor már biztosan tudta, hogy a nagyvezír Bécsét fogja megszállani, mindenek előtt Bécs megvédését tartotta szem előtt. Lotharingiai Károly hg. fővezér Érsekújvár vívásának akkor annyira ócsárolt abbahagyását azzal mentette, hogy neki utasításul van adva, hogy kivált „az örökös tartományok oltalmára ügyeljen...” Eszterházy nádor jún. 30. azt írta Lipótnak: „... fősergünk vizek közé vette magát, melyek közül... legfellebb avégre fog kimozdulni, hogy Bécs alá siessen, Magyarországot magára hagyván.” Lotharingiai Károly hg. fővezérnek az a habozásnak látszó viselkedése, melyet a nagyharsányi csata előtt a szavojai Jenő hg.-nél tüzetkedőbb hadeni Lajos őrgróf bosszankodva annyit gúnyolt, mindkét helyen bevált és helyes volt. Utasításához képest járt el. Épségben kellett tartania csekély számú (52.000 főnyi) hadát. Mert a császári birodalom, pedig az ő épségben maradása is kockán forgott, — mint 1541-ben is, oly kevés hadat küldött a császár segítségére, hogy Szobieszki hadai nélkül Bécs okvetlenül elesett volna, s azt is oly késlekedve, hogy, ha a nehezen várt lengyel segítség az utolsó pillanatban nem érkezik, a Tulnnál álló Károly herceg csekély lovasságával, mert a gyalogságát a városban hagyta őrségül,

semmiképen sem lett volna képes Bécszet az ostrom alól felmenteni.

A magyarság Bécs oly nagy jelentőségű felmentésében alig vett részt. A Szobieszkítől is megszánt nemzet meg volt oszolva: Tököli párti felkelőkre, és a császár híveire, élükön a nádorral. Kétségtelen, hogy Tököli a kelletténél tovább ment a törökpártiságban. XIV. Lajos szóvá is tette 1682 szept. 7-én lengyelországi követéhez írt levelében, hogy „a magyarok ... egészen a nagyúr parancsaitól váltak függőkke.” Ezzel szemben Eszterházy törhetetlenül a felség pártján állott. Már 1681. jún. 14-én szóval és írásban megüzente a felkelők megbizottjának, Izdenczy Mártonnak, hogy „a török jókedvének a kereséséről szó se lehet.” 1683. márc 18-án pedig a megyékhez kiadott rendeletében ezeket írta: „a török újra feni fogát hazánk ellen, de a király őfelsége el van határozva, hogy a pogány ellenséget saját birodalmában is megtámadja.” S mintegy látnoki ihlettel folytatja e nevezetes sorokkal: „s eljött az ideje édes hazánk felszabadulásának a pogány járma alól.” Eszterházy lelkesültségében is láthatólag két különálló dolgot érint. Az egyik Magyarország felszabadítása a török uralom alól, más szóval a török kiszorítása az ország területéről, az országhatárok visszaállítása, a másik pedig Lipót azon elhatározása, hogy a törököt saját birodalmában is megtámadja. Ez az elhatározás túlmegy az első feladaton. A Habsburg-ház magyar trónra jutásának a feltétele t. i. csak az elsőnek a megvalósítását, az országhatárok visszaállítását jelentette. Alig hihető, hogy már kezdettől fogva Lipót olyan messzemenő célokat tűzött volna ki maga elé. Sőt hogy már a hadjárat megindítása előtt valamilyen pontosan körvonalazott végső célt, lett légyen az csak Magyarország felszabadítása, tűzött volna a hadjárat elé, alig hihető. Arról, hogy a haza felszabadításán túl a Balkánon támadják a törököt, csak Eszterházy emlékezik. Bécs megvédése volt az egyetlen cél, mióta Lipót tudomására jutott, hogy Kara Musztafa Bécs alá vezeti seregét. Ezzel szemben minden másnak háttérbe kellett szorulnia, amint Eszterházy jún. 10-én, mint láttuk, szemrehányóan írta is Lipótnak: „... fősergünk Magyarországot magára hagyván.” Csak ezután lehetett szó további tervekről. Tehát, hogy Lipót előzetesen valamilyen nagy tervvel jött volna tisztába, valami végiggondolt elhatározásra jutott volna és serege évről-évre egy-egy lépéssel közelebb ért volna az elhatározás megvalósításához, annál kevésbé állapítható meg, mert hiszen a birodalmi fejedelmekkel évről-évre tárgyalni kellett a segédesapatokról, ennél fogva a hadsereg száma évről-évre változott. Így aztán a feladatot csak esetről-esetre lehetett, illetve kellett meghatá-

rozni. Eszterházy a kettős tervet inkább azért csillogtatta meg a megyék előtt, hogy reményt keltve felkelésre buzdítsa őket. S bár azt írta, hogy „most vagyon mód a haza felszabadítására“, talán maga sem hitte, hogy csakugvan fel is szabadulhat.¹¹ Augusztus 5-én Passauban Lipótnak átadott emlékiratában fantasztikus lépést ajánl, amit csak a kétségbeesés irathatott vele. Azt írja t. i. lépjen szövetségre XIV. Lajossal. Ha Lajos egész haderejével támogatja Lipótot, akkor győzhet Lipót. Már pedig, ha csak az egy Magyarországot, „hajdani egész terjedelmében foglalja vissza, többet nyer, mintha Béctől Hollandiáig parancsol, mert a Fekete-tengertől az Adriáig fekvő valamennyi tartomány Lipótot, a magyar királyt fogja uralni.“ Ha ez nem délibáb kergetés, akkor nem tudom, mit kellessék annak nevezni. A Béctől Hollandiáig eső egész művelt területet hogyan lehetett hátrább tenni a Fekete tengertől az Adriáig fekvő tartományoknál, igazán nehéz megérteni. Pedig Jörger és Veterani utóbb hasonló délibábos tervekkel jöttek elő. Eszterházy ábrándos ajánlatában legalább valamelyes vélt jogtörténeti mag csillant meg, de az utóbbiakéből a kereszténység régi álma kísértett. Csak amikor Bécs alól elűzik az ozmánokat, kezdte meg a felmentő német-lengyel-magyar haderő (1685. szept. 20-án) Pozsonyba érve azt a 16 éves hadjáratot, amely végül is az ozmanli törökök kiszorításával végződött. Ez volt a II. feladat, amint a hadmenet folyamán lassan kibontakozott. A megvalósítása tehát 1685 szept. 20-tól 1688 aug. 9-ig tartott, pedig csak részben valósult meg.

Magyarországnak ez a felszabadítása sok nehézséggel járt és hosszú ideig tartott, elannyira, hogy a keresztény haderő csak 1688-ban ért a Duna-Száva vonalához, Magyarország déli határára, hol az a kérdés várta, átlépi-e ezt a vonalat vagy sem s ha átlépi, mihez fog? Az említett nehézségek nemcsak hadi feladatok voltak, hanem más természetűek is. Amazokat, ha lassú ütemben is, de egyre jobban leküzdötték a keresztény seregek, melyeket olyan hadvezérek vezettek, mint Károly lotharingiai herceg, Miksa Emánuel bajor választó, Lajos bádeni örgróf¹² és szavojai Jenő herceg. Nem tartoztak a szorosán vett hadi ügyekhez, de

¹¹ 1686 szept. írta Lipótnak: „Buda ki lévén víva, nincs kétség, hogy a Dunáninneni föld Pécsig és az észéki hídig, a túlnan levő pedig Kalocsáig és Zomborig fog meghódolni.“ L. alább is.

¹² Hármójuk rövid, de találó jellemzését adta Arneth Alfréd, D. Lehen d. ksl. Fm. G. G. Starhemberg, 1858. az elsőét a 90, a másodikát a 91 és a harmadikét a 102—5 ll. Ennek a legbővebbnek, amely minket leginkább érdekel, minden szavát aláírom azzal, hogy kellemetlenül, sőt lehangolóan hat b. Lajos heves, sőt szenvedélyes kritikálása I. Károly fővezér túlzó óvatosságának.

velük szorosan összefüggtek más. elvi természetű elhatározások, amelyek szintén hátráltatták és késleltették a felszabadítás gyorsabb menetét. Eszterházy nádor „szegény hazánknak a pogány igája alól való felszabadításáról” írt 1683 márc. 18-án a megyéknek, Lipót ellenben az 1687. okt. 31-iki királyi előterjesztésében azt adta elő az ország rendleinek Sopronban, hogy „Magyarország I. Ferdinánd császár és király idejében az osztrák fejedelmek uralkodásának és örököseinek és utódaik hatalmának volt alávetve mindörökre”. Az előterjesztés további soraiban pedig kijelentette, hogy „jogában állna ugyan ezen ország számára, melyet a törökök kezéből szerzett vissza, új törvényeket szabnia és a fegyverek által szerzetteket a hadi jog alapján magának és örököseinek megtartania, mégis akarja, hogy ezentúl is a régi törvények bírjanak érvénnyel.” S ha már a felszabaduló anyaterület jogi természetéről ilyen vélekedés fordulhatott meg Lipót agyában, mennyivel zavarosabb fogalmak uralkodhattak az akkori illetékes és nem illetékes hatóságoknál. Hát még mikor a császári seregnek a Duna-Száva vonalára érkezésével kezdetét vehette a harmadik feladat, az ország egykori tartományainak, köztük Szerbiának is, a visszaszerzése. Eszterházy nádor, láttuk, a magyar király jogához tartozónak írta a Fekete tenger és az Adria közötti tartományokat. Csoda-e tehát, — vélné az ember, — hogy az udvar, a hadi tanács, az osztrák és cseh kancellárok ezeknek a megszerzését is kívánták. tekintet nélkül a nehézségekre, melyekről csak részben lehetett helyes fogalmuk, de azt is figyelmen kívül hagyva, hogy néhány magyarországi vár még mindig a török kezében volt, ami pl. magának a fővezérnek, badeni Lajosnak, sem volt inyére.

Badeni Hermann őrgróf, a haditanács elnöke, írta Abdulrahman budai vezirbasa 1685 szeptember 7-iki levelére adott válaszában: „Ti tartományaitokat annakidején roppantul növeltétek. Így jutott hatalmatokba Magyar- és Horvátországok nagy része. A méltányosság úgy hozza magával, hogy visszaadjátok, amit tőlünk elfoglaltatok.” Eszterházy nádor pedig 1686 szeptemberében azt írta Lipótnak: „az ország főhelye, Buda ki lévén víva, nincs kétség, hogy a dunán-inneni föld Pécsig és az eszéki hídig, a túlnan lévő pedig Kalocsáig és Zomborig fog meghódolni.” De az előbbi 1687 január 17-én a nagyvezír újabb, 1686 október 31-iki, békét sürgető levelére adott válaszában már így ír: „császárom reméli, hogy rövid idő múlva tiszteséges békepontokat fogsz felajánlani, t. i. az elrablott tartományok visszaadását.” S mielőtt ezeket meghatározták volna, az 1687-iki országgyűlés királyi előterjesztéseiben

Lipót kinyilatkoztatta, hogy „akarja a mondott szerzeményeket is, módjával, ezen kedves országba újból bekebelezni.” Az erre adandó válasz november 10-én felolvastatván, harmadik pontjában a rendek köszönetet mondanak, hogy „a visszafoglalt részek ismét az országba fognak kebeleztetni.” Mikor aztán a pozsareváci békében, 1718-ban, Szerbia Sabáctól Kragujevácon át Reszaváig a császáriak kezében maradt, a magyar kancellária arra hivatkozva, hogy ez a terület a magyar király jogán illeti meg az uralkodót, sürgette a visszakebelezést. III. Károly kijelentette, hogy ez az ő „absolutum dominium“-a. És Szerbia kormányzata 1718—1737 azaz 20 éven át az osztrákok kezében maradván, Magyarország semmi része sem volt benne. Amit ez az adminisztráció végzett, semmiképen sem terheli a magyarok számláját.

A császári seregek 1688 augusztus 7-én elérték a Száva-Duna vonalát. Az azévi fővezér, Miksa Emanuel bajor választó fejedelem és szavójai Jenő herceg hadai, a főszereg (Hauptarmee), augusztus 7—9 között a Szávának Cigányszigetén átkeltek a Száva túlsó partjára, badeni Lajos őrgróf pedig egy melléksereggel augusztus 8-án, azaz ugyanakkor, a velika-kraljevai hídon szintén átlépett Bosznia földjére. Badeni Hermann őrgrófnak, a haditanács elnökének javaslatára¹³ Lipót az azévi hadjárat céljául Belgrád elfoglalását tűzte ki, ami szeptember 6-án meg is történt, míg badeni Lajos szeptember 5-én a derbenti győzelmet aratta. A török követ, Szülfikár aga, és a görög Maurocordato, portai tolmács, 1689 február 10-én Bécsben ismét tárgyalni kezdtek a császár megbizottaival, Kinszkyvel és Strattmannal, de ez utóbbiak Jenőt, Gyulát, Váradot, Temesvárt s azonfelül egyebek között Boszniát és Szerbiát is követelték. Talán ezeket is beleértették azok közé a visszafoglalt tartományok közé, amelyeknek a visszakebelezését Lipót az 1687-iki országgyűlés királyi előterjesztésében megfogadta volt. A fejtegetésem elején Magyarország és Szerbia államjogi viszonyáról mondtak után e kérdés jogi oldalának a taglalása helyett helyénvalóbbnak látom reátérni annak az önként felmerülő kérdésnek a fejtegetésére, nem lett volna-e helyesebb és eredményesebb, ha a császári sereg, amikor 1688 augusztusában a Duna-Száva vonalához ért, megáll és befejezi második feladatát, Magyarország visszafoglalását, nem lép át a vonalat, nem hagyja el az ország déli határát, nem

¹³ Röder, D. Mgr. L. W. v. Baden Feldzüge... (1842), II. 52. l. Gutachten d. Mgr. H. v. Baden für den Feldzug 1688 im Gh. A. zu Carlsruhe in Abschrift. Röder nem közölte.

megy át a Balkánra, nem nyomul ismeretlen vidékekre,¹⁴ hanem a helyett inkább a Maros-Duna között hódítja vissza, leszereli Kinszky és Strattmann túlkövetelődző feltételeit és lemondva a kétesértékű, sőt hóbortos, délibábos, kilátástalan hódításokról, méltányos békét köt. Ennek a minden tekintetben megfelelőbbnek tetsző eljárásnak a kívánatos és megfelelőbb voltát Arneth már 1858-ban hangoztatta: „A császár helyesen tett volna, ha engedékenyebb lett volna.“ Ez a hadjárat teljesen felesleges és elhibázott volt, mint utóbb fényesen kitűnt. Ezt előre is lehetett látni. Elégtelen számú, pénzzel, élelemmel, takarmánnyal, hadiszerrel kellőleg vagy éppenséggel föl nem szerelt erőkkel határtalanul kockázatos volt, s ezért nem lett volna szabad ekkora feladatra vállalkozni. Amazok a békebiztosok hangoztatták ugyan Magyarország jogigényét Szerbiára és Boszniára is, és voltaképpen ezek visszaszerzésének az ürügye és címe alatt engedték át a sereget a Balkánra, de éppenséggel és egyáltalán nem figyeltek arra, amit badeni Lajos kifogásolt is, hogy a háromnegyedrészen felszabadult Magyarországnak semmiképpen sem életbevágó érdeke, hogy Szerbiát is meghódítsák, melynek a király az 1426-iki tatai szerződés után is csak a pusztá címét viselte. Csak ezért folytatni a költséges hadjáratot,¹⁵ nem volt észszerű. S ha már folytatni kívánták a

¹⁴ Erre vall az a tény, hogy Lipót, akinek a kezében megfordult a károlyvárosi tábornok beküldötte térkép (l. alább). 1688 okt. 8-án ezeket írta b. Lajosnak: „...gewaertig bin, neben E. L. gutachten, wie die graenzen zu stabileren und die separationslini von der Donau an bis an das Meer zu ziehen weren... und werden E. L... von dem landt diesserts der Donau durch erfahrene verstaendige ingenieure ein richtig u. verlaessliche landkarten oder mappam... formiren lassen u. mir anhero (a levél Augsburgban kelt) schicken können.“ Mire a hg. nov. 7. azt válaszolta: „An einer sehr gueten u. ausführlichen landcarten wirdt bereits gearbeitet, welche gleichfalls mitzubringen trachten werde.“ Ez az a térkép, amelyet Gerba kapitány, később zágrábi hadtestparancsnok: „Die Kaiserlichen in Albanien 1689“ c. tanulmányához Taf. T. közölt (Mitth. d. k. k. Kriegsarchivs, 1888) s amelyről a szövegben (126. l. j.) azt mondja, hogy a hadi lev. tárban két példánya van: a) az ismeretlen szerzőtől való egykorú „annotationes u. reflexiones“ c. munkának a melléklete. b) a lev. tár térképgyűjteményében található, „welche auf befehl d. Mgrn angefertigt worden“. Tehát még a császárnak a kezében sem volt az 1688 év folyamán megbízható térkép.

¹⁵ Arneth, D. Leben d. ksl. Fm. G. G. Starhemberg. 1858. 104. lap „Von Seite des Kaisers wäre grössere Nachgiebigkeit nicht unpassend gewesen. Kühne Entschlüsse führen nur dann zum Gute, wenn die zu ihrer Ausführung erforderliche Kraft u. Energie vorhanden ist. Diese war aber hier nicht der Fall.“ — A b. Lajos őrgróf 1688—92. évi hadjáratairól szól e 5 jelentősebb munka: a) Röder v. Diersburg. Fh. Philipp, D. Mgrfn Ludwig W. v. Baden Feldzüge wider die Türken... I. (1840), II. (1842). Az előbbi 1686-ig terjed s így kevésbé tartozik a tárgyunkra. Szöveg és „Urkunden“ c. alatt a karlsruhei lvtárban lévő eredeti iratok szövege. b) Angeli, Die ksl. Armee unter d. Ober-Com.

háborút. az országnak hasonlíthatatlanul nagyobb érdekében állott volna a Duna-Maros közének a visszavétele, amint azt b. Lajos szükségesebbnek tartotta, mely végül is török kézben maradt. Így valósággal nagyhatalmi délibábot kergettek, roppant veszteséggel emberben, pénzben, hadi felszerelésben és katonai munkálatokban.

Már régebben, a XV. sz. balkáni magyar hadjáratokról szólva azt fejtegettem volt, hogy akkor, a XV. sz.-ban, is helyesebb lett volna védekezni, mint támadni. Sikerre nagyobb kilátással járt volna, — ha már a bánóságokat nem használták fel védelmi célokra, holott ezért alapították őket, — egymásra támaszkodó várövvvel védeni meg az ország déli határát, mint ahogy a Zengge és Bihács által védett vonallal megóvták az osztrák tartományokat a török foglalástól. Így ellenben Hunyadi, támadó hadjáratra határozván el magát, átment a Balkánra, a magyar seregnek idegen területre, ahol sem ő, sem a serege sem a lakosságot, sem a terepet nem ismerték. Most is a császári csapatok a Száva-Duna túlsó oldalán olyan területre léptek, melyet nem ismertek,¹⁶ sem az ottani népekkel nem voltak tisztában, és ahol maguk az ottlakó népek, sem a bulgárok, sem a szerbek, sem a bosnyákok, sem a horvátok, nem ismerték a török uralmat megelőző időben fenállott országaik egykori határait. A magyar király címében Magyarország mellett ott szerepelt Dalmácia, Horvátország, Szerbia, Ráma, Galicia, Lodomeria, Kúnország és Bulgária is. Ezt elég alapnak tartották arra, hogy ezeknek a Magyarországgal egy sorban említett országok, — részben társországok, — részben melléktartományoknak a visszafoglalására merész hadjáratot indítsanak. Ezeknek a neveit királyaink különböző időkben fűzték a Magyarország királya cím mellé. Ezt a magyar felfogás szerint úgy kellett értelmezni,

d. Mgrfn L. v. Baden in den Feldzügen 1689—1692 gegen die Türken, a „Mitteilungen d. k. k. Kriegsarchivs 1877. Címe szerint csak az őgróf Duna—Száván-túli hadjáratáról és az 1690—92-iki délvidékiról szól. c) Gerba, Die Kaiserlichen in Albanien 1689. Ua. Mitteilungen... N. F. II. (1888) 115—178. I. Csak Piccolomini Nis—Prizrendi hadj. szól.

¹⁶ A badeni Lajos-féle térképen lévő megjegyzendőben olvasható, hogy a hozzá mellékelte lapon „auf dem Nebenblatt“ van a... „beschreibung der Wege, ... die Gebirge, Flüsse, gut u. bösen genie des Volkes, angemerket worden...“ Gerba id. térképmelléklet (Taf. II.). A hadi utakat illetőleg Jörger „Gutachten“-jében (Sel. scripta 96. l.) a hadjárat folytatása mellett felhozott érvei 17.-ében azt mondja: „Ratione viarum... E. Ksl. Mt. dolmetscher v. Lakovitz... alle oerter u. stunden des gantzen marsches nacher Wien ordentlich verzeichnet...“ Boethius és Feigius valóban adják is a fontosabb városok óratávolságát egymástól, és maga b. Lajos is adja Belgrad, Jagodina, Nis, Viddin, Feheresik óratávolságát. Ugyanó néhány drasztikus szóban adja a szerbek jellemzését, mint a végén is látni fogjuk.

hogy Szerbia Magyarország társországa, de Magyarország fenhatósága alatt. Ám lehetett úgy is értelmezni, hogy Magyarország királya egyúttal Szerbia királya is. Közjogunkban nem volt szabatosan kimondva, mi az a társország, hogyan viszonylik Magyarország királya Szerbia királyához. Másfelől a balkáni határokat a magyar kancellárián sem ismerték. Maguk a balkáni népek annál kevésbbé, mert ezek a határok úgy Bulgáriában, mint Szerbiában a török uralom alatt is, — amint már mondtunk, — egyre váltóztak. Horvátország akkor sem ott terült el, ahol bíborban született Konstantin 12 horvát törzsének a zsupáit keresnünk kellene, de ott sem volt még akkor, ahol a világháború előtt volt. Raska határait egyáltalán nem tudjuk. Neman István Szerbiája az Ibar, a Raska és a Toplica folyók mentén terült el, de a határait éppenséggel nem tudjuk kijelölni. Dusán Szerbiája más, mint a Lázárevics István deszpoté. Ilyen körülmények között teljesen megokadatolatlanak, sőt érthetetlennek látszik Bécs balkáni terve és nem lehet másként magyarázni azt, hogy kimerészkedtek a Balkánra, mint csakis úgy, hogy nem vetettek számot kellőleg a vállalat nehézségeivel és nem mérték hozzá az erejüket. Az eredmény meg is mutatta fényesen, hogy erejüket felülmúló feladatba fogtak a bécsiek. Éppen azért meg kellett volna gondolniok előbb, bírni fogja-e az udvar pénzzel és minden egyébbel, ami a hadviseléshez a végső győzelemig szükséges. Meggondolatlanul, terv nélkül lépték át a Duna-Száva vonalat s megkezdték az érintkezést a balkáni népekkel, elsősorban Belgrád, az egykori magyar végvár, környékén a szerbekkel. Az a körülmény, hogy Bécsben nem ismerték az ellenfél hadi erejét, élmezési és takarmányozási lehetőségeit, pénzübeli erőforrásait, kisebb baj volt annál, hogy a magukét sem ismerték, hiszen fogalmuk sem lehetett arról, mire is számíthatnak a balkáni népek részéről.

Jellemzően ír erről badeni Lajos, az 1688—92. évi hadjáratok fővezére, mindjárt 1689 júl. 26. a császárnak: „kérem felségedet, ne engem okoljon, hogy a hadműveletek oly későn kezdődnek. Mindaddig, amíg az összes hadisükségletek nincsenek együtt, a hadsereget nem indíthatom el annak a nagy műnek, amelyet tervezek. Sajnálom és fájjalom, ahogy ember csak fájjalhatja, hogy az évnek két legjava hónapja akaratom ellenére haszontalanul elmúlt, amely alatt minden készület megtörténhetett volna és én talán már Szófia előtt állhatnék a sereggemmel.“

Alig két-három esetben van megelégedve a sereg számával. egyébként majd mindig panaszkodik a kicsinysége és elégtelensége miatt. Már egy egész hónappal előbb, jún. 27-én

nyíltan, ahogy szokta, megmondta a véleményét Lipótnak, hogy a táborába rendelt ezredek, melyeknek érkezéséről két nappal előbb oly bizakodóan nyilatkozott, az áradások és más akadályok miatt oly lassan meneteltek, hogy csak késedelmesen érkehetnek, úgymond. Mégis remélhető, hogy 10—12 nap múlva, tehát júl. közepe táján, az egész sereg együtt lesz. De a hozzája osztott vezérkarról, a táborig tüzérségről, tisztjeiről, legénységéről és lovaikról még híre sem volt. „Nem titkolhatom.” — írja — „hogy ez a késedelmeskedés nehezemre esik, de felséged érdekeinek is árt.” Ő maga nagy műnek nevezi a vállalkozást, melynek keresztülvitelére, sajnos, nem részletezett tervezeten dolgozott, de a nagy művet, az egész hadjáratot ilyen, minden téren mutatkozó hiányok következtében nem valósíthatta meg.

Nem szólok a tüzérségi felszerelésről, melynek a vezetését Ranzau alezredesre bízták, aki mellé Sebics főkvártélymester ezredet ajánlották neki, nem terjeszkedem ki a hadsereg utánpótlására, hanem áttérek az élelmezés és a takarmányozás ügyére, mert ebben a tekintetben számítani lehetett és számítottak is a Duna-Száva vonalon túl eső vidékek és azok lakosságának a segítségére, mint az 1690 ápr. 6-iki felhívásban olvashatjuk. Már Jörger Quentin János írja 1689 nov. 1-én, hogy megmondta a császárnak benyújtott emlékiratában, hogy az élelmezés és a takarmányozás egy idő óta nagyon rossz, amint — úgymond — „b. Lajos örgróf eléggé, sőt bőségesen jelentette és igazolta”. Kétségtelen, hogy Jörgernek tudomása volt b. Lajos hadi jelentéseiről, melyeket Röder 1842-ben az eredetiekrel közlített. Röder, maga is vezérkari alezredes, elég részletesen szól e jelentések alapján a szörnyen hiányos élelmezésről és takarmányozásról, egy-két helyet szószerint is idéz belőlük, de sem nem a legjellemzőbbeket hozza fel, sem a kérdést nem meríti ki, ami nem is volt feladata. Ezeknek a karlsruhei nagyhercegi levéltárban levő eredetieknek a másolatai megvannak a bécsi hadi levéltárban. Ezeket használta a bécsi állami levéltár egykori nagytekintélyű igazgatója, a nagyon előkelően dolgozó Arneht, aki az 1688—89-i balkáni hadi vállalkozásról rövid bár, de súlyos szavakkal nyilatkozik. „Merész elhatározásnak csak akkor van sikere, ha a megvalósítására van erő és erély. Itt nem ez volt az eset.” A hadjárat túlhaladta a hadsereg erejét még akkor is, ha csak az osztrák és a cseh kancellár feltételénél marad és azon kívül nem akar tovább menni és annál is többet hódítani.

Kinszky és Strattmann csak Szerbia és Bosznia átengedését követelték Szülfikártól. De már Veterani 1690 elején,

mint Szalay írja, „a határtalanban bolyongott terveivel“.¹⁷ „Macedonok és albánok, az összes körülfekvő törzsek biztossá tettek“, írja emlékirataiban,¹⁸ „hogy mindent, amit kívánok, megtesznek. Intésemre a köztük tartózkodó törököket egy szálíg felkoncolják, két keresztény jutván egy törökre. Egyesülnek velem, mihelyt a hadviselést megnyitom. Az albánok e közben színleg alkudozásba kezdenek az ellenséggel, hogy a szándékolt lázadást palástolják. S mert a lakosok biztatásainak alapos voltát kézzel foghatám, írtam Scavignonnak, hogy az ügyek jelen örvendetes állásában reményem van 12.000 emberrel erősödvé, ha ennyit kapok, számot tartván mind e népek közeli és meglepetésszerű felkelésére és a tartomány élelmiszerbőségére. Konstantinápolyig juthatnom és a tengeren túl Ázsiába vetnem a törököt.“ Alig lehet megérteni, hogyan írhatott az egyébként értelmes és nyílt szemmel tekintő Veterani ilyen képtelenségeket akkor,¹⁹ amikor az elhalt Piccolominiről, akitől a fővezérlelést

¹⁷ M. O. tört. V., II. kiad. 475. l.

¹⁸ D. Gn. Veterani... Feldzüge... Aus dem italienischen mit zusetzen... Az 1788-i kiadás 84—85. ll. Macedonier, Albaneser, alle umliegende Geschlechte liessen mir versichern, sie wollten alles thun, was man von ihnen begehre, und auf meinen Wink alle dortigen Türken umbringen, denn es seyen da zween Christen gegen einen Türken, sich dann mit mir vereinigen, sobald ich in das Feld rücken werde. Unter dessen unterhielten die Albanier, zum Schein, eine Unterhandlung mit dem Feind, um den projektierten Generalaufstand zu bemänteln,... und da ich die Zuverlässigkeit von allem diesen mit Händen greiffen konnte, so getraute ich mir dem Scavignoni (udv. fizetőmester) zu schreiben, unsere Sachen stunden so gut, dass ich mir verspreche, wenn man mir 12.000 Mann gaebe, mittelst dem nahen u. unvermutheten Aufstand aller dieser Völker, dann der Ergiebigkeit u. Fülle des Landes an Lebensmitteln, bis nach Konstantinopl zu kommen u. die Türken über das Meer nach Asien zu jagen.

¹⁹ Már Veterani „Hadjáratai“-nak 1788-i fordítója a fenti szöveghez a következő megjegyzést fűzte: „Besonders ist es doch, dass V. alles dieses glauben und sagen konnte, da der Feind im Herzen von Ungarn noch eine Festung, wie Temesvár, hatte; da der Feind im Besitz von ganz Bosnien und Dalmatien war, also V. bey weitem Vorrücken im Rücken blieb. Aber V. war ein Mensch, und fand alles leicht da, wo er die Hauptrolle spielen sollte. Baaden war ganz anderer Meynung: — die Folge von alle diesem war, dass man bald darauf ganz Serbien verlohrt — U. a. mű Anmerkungen nro 20 ad p. 85., az 58. l.

Röder: D. Mgn. L. W. v. Baden Feldzüge... II. (1842) 124. l. azt írja: „Eine für einen so tapferen Mann unanständige (nem illő!) Groszsprecherei“. — Gerba 1888-ban akkor még kapitány, tartózkodásban ugyan, de mégis elég érthetően azt írja: „Der kühne Gedanke des Generals übersprang hier manche Schranke, die immerhin noch vorhanden war, für so grosse Pläne“. — Die Kaiserlichen in Albanien 1689 (Mitth. des k. k. Kriegsarchivs. NF. II., 169. l.) Szalay, M. O. tört. II. kiad., V. 475 l. a 2. jegyzetben felhossa, hogy a szintoly értelmes, mint vitéz tábornok, utóbb maga is restellte akkori eljárását, mert a „zu jagen“ után így folytatja: „ich wusste wohl, dass man sich nicht

átvette, azt írta, hogy „Piccolomininek abból, ahogyan ottan eljár, előre kellett látnia, hogy az ellenség végül is megérti, hogy ez országok rácainak és más népségeinek megnövekedése Szerbia lakosságát annyira fel fogja háborítani, hogy a térhüknek eléje teendik a török jármot“, és akkor, amikor közvetlenül föllengző tervei után azt írja maga-magáról: „jól tudom, hogy ezekre az annyira állhatatlan népekre nem lehet hagyatkozni“. És ennek az állhatatlan népnek a határozó támogatását ajánlotta ápr. 1-én Lipót figyelmébe a másik olasz tábornok, Marsigli, aki a Dunáról írt nagy művében a balkán nép még nagyobb ismerőjének mutatkozott. Marsigli éppen azért józanabb és mérsékeltebb. Ő nem jelöl meg határokat a hadvezetés céljául, csak az ottani szegény nép, a raja, segítségét ajánlja a császárnak a hadjárat idején, amit Lipót még 1688 jan. 5-én megígért Corradini útján a bosnyákoknak Brankovics ajánlatára. A törökföldi keresztény lakosság szenvedéseit éppen úgy látta badeni Lajos fővezér is, mint Marsigli, de hol maradtak ők Veterani terveitől, aki megfoghatatlanul a saját gyenge haderején felül kért 12.000 emberrel és az ottani megbízhatatlan népséggel Ázsiába gondolta úzni a törököket, mikor badeni Lajos 3

völlig auf diese so unbeständigem Völker verlassen könne; auch war meine wahre Absicht, nur, ... unsere Gränzen so vorzurücken (tehát nem Ázsia), dasz man sich doch gemächlich und sicher verteidigen könne... Ám hiába szépíti a dolgot, a soha nem hátrált, mindenkör töprengés nélkül azonnal támadni szokott tábornok, ezúttal a valóságánál nagyobbak látta a tényeket és ez hamis elgondolásra készítette. Ha e végzetes nagyzoálásának az eredetét kutatjuk, illetve érdekel, hogy is jött ez a hely V. tollára, egyszeriben rájövünk, ha a 82—83. ll. előadott 8 portyának a következményéről mondottakat olvassuk: „Alle diese Streifereyen, — írja tudniillik V. — machten so einen guten Eindruck, dasz nicht nur die Gegend um Sofia, sondern auch Macedonien (84. l.) und gar Sofia (sic! másodszer is, nyilván Skoplje v. Saloniki helyett!) selbst um Salvaguardia baten, und unterdessen schickten die Thürkischen Inwohner das Beste, was sie hatten, über die See zurück, Philippopolis, Nicopolis, Adrianopel, selbst Konstantinopel... war ihnen nicht sicher genug. Ihre besten Sachen musten nach Asien geflüchtet werden.“ — Bizonyosan a törököknek ez a menekülése ébreszthette V.-ban a lehetőségét annak, hogy, ha meglevő csapataihoz még 12.000 embert kap, — ezért sürgette ezeknek a leküldését oly makacsul, — akkor a „megbízhatatlan“ népek fölkelésével együtt a Balkánról lesöpörheti az ügyis menekülő törököket.

Úgyazonon munkában 62. l. „Die Art, mit der dieser (csak így!) dort verfahren war und die er auf unser Glück, auf die Blindheit des Feindes und auf den Schrecken, den unser Sieg verbreitet, gründete, liess mich voraussehen, dass die Feinde endlich die Augen öffnen und einsehen würden, wie das Zunehmen der Raitzen und anderer fremden Völker in diesen Landen die Einwohner Serviens äusserst aufbringen und selbige das Joch der Türken dieser last wirklich werde vorziehen machen.“ Ehhez nem a függelékben, hanem jegyzetben teljes téves magyarázat van csatolva.

hónappal előbb mintegy 65.000 rendes katonát kért a parasztságon (razische Landvolk) kívül, amire Veterani elvéte a szemmértéket, kelleténél sokkal, sokkal nagyobb súlyt fektetett, és amikor a török még a zentai győzelem után sem volt annyira megörve, hogy csak gondolt volna is a Balkán elhagyására. Veterani tervéhez hasonló föllengző, sőt túl is tesz rajta a Jörger Quentin János gróf, titkos tanácsos, egészen ködös terve, aki Veteraninál valamivel korábban, még 1689 nov. 1-én kelt véleményes jelentésében²⁰ felsorakoztatta a háború folytatása ellen (d. Haupt-Frage pacis) szóló kevesebb (10) érvet a folytatást ajánló, sőt kívánó (belli) nagyobb számú (20) és szerinte fontosabb érvekkel szemben, amelyek nem tárgyilagosaak, hanem légből kapottak. Így felhossa Jörger, hogy a császárra vár, a magyar királyságon kívül, a keleti császárság öröksége is, aki a görög birodalom elfoglalásával halhatatlan hírnevet (famam immortalitatis) fog szerezni, hiszen a serege a konstantinápolyi útnak a felét már megtette.²¹ Sőt rámutatott arra is, hogy a császár a keleti és nyugati egyház egyesülését is megteremtheti Konstantinápoly elfoglalásával.²² Mintha csak Nagy Konstantin, Nagy Jusztinián és Nagy Károly dicső példáit óhajtott volna Lipót előtt megcsillogtatni. Emezeknek nem sikerült a kettévált birodalmat újra egyesíteni, amaz pedig a niceai zsinatban csak az egyház készséges szolgájának mutatkozott. A keresztény Európában megfészkelődött pogány török kizsorításának az eszméje, mint az oláh Djuvarának „Törökország felosztásának 100 terve“ című művéből láthatjuk, mindenha

²⁰ Jörger János Ouentin titkos tanácsos Gutachten über die Frage, ob der Kayser den Krieg wider die Türken vortsetzen oder Friede machen solle, 1690 nov. 1. a Lünig O. Chr. által Lipcsében 1725. kiadott Selecta Scripta Illustria, welche... c. munka 94—96. II. A jelentésről Erdmannsdörfer B. (Deutsche Gesch. 1648—1740, II. 28. I. az Oncken-féle Allg. Gesch. III. Habtg. 7. 1895.) azt írja: „D. Gutachten macht einen sehr oberflächlichen Eindruck, besonders gegenüber dem sogleich anzuführenden des Mgrfn Ludwig“ és szembeállítja ez utóbbinak 1690. febr. 6-i augsburgi jelentésével, melyre alább még külön rátérek. Erdmannsdörfer nem olvasta végig az őrgrofnak e jelentését, mert különben megtalálta volna benne a törököt Konstantinápolyig üzendő tervet, ha t. i. Lipótnak pénze és több katonája lett volna.

²¹ A belli (pro negante, t. i. pacem) 1 és 2 pontja: 1. Ist notorium, dass... unzehlich viel tausend Christen-Menschen seit a. 1455. in Ewige Dienstbarkeit des Erb-Feindes... gebracht worden, deren Nachfolger... von E. Mt. Hülf zu haben verhoffen, als erfordert ein solches das commune *vinculum christianitatis*... 2. Seynd E. ksl. Mt. qua *rex apostolicus* auch den apostolischen Glauben weiters auszubreiten und Christum crucifixum in eccla *orientali* predigen zu lassen, gewissenshalber omni conatu zu tentieren *schuldig*...

²² U. o. a 3, 4 és 5 pontok: 3. Haben E. ksl. Mt. für sich neben denen Hungarischen Königreichen etiam imperium Orientis erblich zu ge-

élt úgy a franciáknál, mint az olaszoknál, sőt, mint Jörger javaslatából értették, felvetődött a németeknél is. S ami alig ismeretes, Bethlen Gábor fejedelem is kifejezte azt a reményét, hogy a hosszú háborúban elgyengült törököt könnyen ki lehetne verni Európából. Az eszme élt tehát, csak a megvalósításig nem jutott el, legfeljebb a tervezgetésig. A számítások, hogyan lehetne és kellene a török ellen hadat vezetni, papíron maradtak. A császári sereg sikerei, a három nagy hadvezér győzelmei most is megragadták a lelkesebb elméket, akik nem számolva a viszonyokkal és a hadviselés nehézségeivel, lehetőknek látták a lehetetlent. Némi módosítással most is lehetett volna mondani, amit 1788-ban írt Forgács Miklós nagy zajt ütött röpiratában II. József török hadjáratáról. A Horváth Mihály szerint az akkori közvélemény visszhangjának tekinthető iratában azt merte mondani: „a népek békés hajlékukból kiragadtatnak és a határszélre vezetnek, hogy öljenek vagy megölessenek. S miért? Hogy a korlátlan egyedurak ábrándjaikat láthassák. A haszon, melyet e hadjáratból várhatunk. abból áll, hogy egy darab földdel több lesz uralkodó házuk alatt. És a kár? Egymillió ember, ezer mázsa arany, kizsárolt tartományok, 4—5 elpusztult ország, hogy egy országgal többet bírjunk. József még a gonosztevőket sem öleti meg, hogy engedheti tehát lemészároltatni ártatlan alattvalóit, hogy zsírjukból egy mécszet tápláljon, melynek neve „hiú dicsvágy“.²³ Ami igaz volt 1788-ban, ugyanaz állott és igaz volt 1688-ban is. Jörger J. Qu. nyíltan megmondta Lipótnak, arról van szó, hogy Lipót határai a Vaskapunál végződjenek-e vagy lenyúljanak egész Konstantinápolyig? Az előbbi a békekötéssel egynek veszi, az utóbbit a háború folytatásával. S amíg Kinszky, Corradini és társaik, akikre Starhemberg rámutatott 1689 febr. 28. jelentésében, a kereskedelmi érdeket a háború folytatása mellett hozzák fel érviül. Jörger a béke érdekében sorakoztatja fel, fényes bizonyítékaul, hogy a világi ható-

warten . . . 4. Werden E. ksl. Mt. mit occupirung der Griechischen Reiche, famam immortalitatis erlangen, nicht weniger dero successores durch Union der Orientalischen u. Römischen Kirche . . . einen ewigen applausum u. benedictionem ab eccla universali erhalten. 5. Dörfte sich dergleichen coniungtur in vielen seculis nicht mehr ereignen . . . Lipót idejében valóban az volt a közhit, hogy Albánia, Szerbia, Mysia, Bulgária, Silistria, Illyria, Macedonia, Rascia, mint ahogy az 1690 ápr. 6-iki felhívásban fel vannak sorolva, valóban, — mint Lipót a felhívás szövegében mondja: „nekünk, mint Magyarország királyának jogosan alávetett és törvényesen *alávetendő* népeknek s tartományoknak,“ — Lipótnak alá vannak vetve és tőle függő tartományok és népek. Az azután csak természetes, hogy a Magyarország határain belül élő úgy egyesült, mint nem egyesült görög szertartású ruthéneknek, oláhoknak, szerbeknek ismételten kiváltságosleveleket osztogatott.

²³ Horváth M., M. O. tört. VII. (1873), 653. l.

ságok közt sem volt meg a háború és béke kérdésében a kellő egyértelműség. Jörger a béke mellett a kereskedelem érdekén kívül (2. p.) felhossa és hangsúlyozza (6. p.), hogy az örökös tartományok lakossága pénzbelileg teljesen ki van merülve, hogy (7. p.) a pénzügyek rosszul állnak, a hitel gyenge lábon áll, már pedig e kettő nélkül sem háborút folytatni, sem kereskedelmet űzni nem lehet, hogy (8. p.) az élélmezés ügye teljesen csődöt mondott és (10. p.) hogy a birodalmi rendektől sem lehet sokat remélni. Teljességgel értelmetlen, hogy Jörger, amikor ilyen súlyos és megfontolásra készítő érveket hoz fel a háború folytatása ellen, mellette pedig, illetve a határok Konstantinápolyig való kitolásának a szükségessége mellett a 20 közül a keleti császárságon és a keleti egyház egyesítésén kívül egyetlen érdemleges és számbevehető momentumot sem hoz fel, végül mégis a háború folytatására ösztökélte a császárt. Az „Erb-Feind“ kiszorításának, a rája felszabadításának az eszméje annyira megfogta az embereket, hogy még az olyan józanul számító katoná, mint maga bad. Lajos, amikor 1690 febr. 6. Augsburgban kelt híres haditervezetében a leghiggadtanban pont-ról-pontra magyarázza Lipótnak, hogyha az „armee“-t, a „glory“-t nem akarja kockára tenni, a „conquistá“-kat fel kell adni s visszavonulni a Duna-Száva vonalon innen, az ellenkezőre fordítja a beszédet és azt fejtegeti: „ha azonban felséged, amit nem tudok, valahonnét nagyobb haderőt és több segédcapatot nyerhetne és akkor az volna felséged dicső szándéka, hogy a területszerzést a török zsarnokság Európából való teljes kiirtásáig (bis zur völligen austilgung der türkischen tyranney aus Europa) folytassa, ez esetben... a hadi teendő, csekély nézetem szerint, a következők lennének: először is egy éber és elővigyázó tábornok alatt egy, legalábbis 10 ezer németből, néhány magyarból, rácából és albánból, akik ez esetben (auf solchen fall) kétségkívül nagy számmal jelentkeznének, álló megfigyelő hadtestet kellene hagyni Nis, Prokupje és az ottani helységek környékén a szorosok szemmeltartására..., hogy azt a vidéket fedezze és az ellent megakadályozza, hogy sem a főszereg háta mögé ne kerüljön, se Boszniát meg ne erősíthesse.

A Duna túloldalán egy tetterős tábornok alatt egy másik, 10 ezer németből álló, hadtest volna felállítandó, magyarok, székelyek és erdélyiek részvételével, úgy hogy összesen 20 ezer emberből álljon. Ez a hadtest az Olt mentén, mely Nikápolynál torkollik a Dunába, veszély nélkül levonulhat a torkolatig, s ha a főszereg Nikápoly alá ért, onnét elfordulhat a Szeret felé és behódoltathatja egész Oláhországot.

A támadólag működő főszereg semmit sem kockáztatva, igen könnyen Nikápoly alá nyomulhat annak bevételére. Erre a munkára elegendő 30 ezer német és néhány ezer magyar. Nikápoly bevételé után a felségnek szabad elhatározásától függ, hogy győzelmes fegyvereit és területét akár Szófia felé s onnét tovább Szalonikiig vigye, akár pedig Nishez és az ottani szorosokhoz fordítsa s akár az egész főszereggel, akár egy részével ott megállapodván, mielőtt további vállalkozásokba fog, a bosnya királyságot meghódítja. Még talán ez volna a legüdvösebb és leghibiztosabb, mert az ottani hadtest egyesülne a főszereggel. Ezen kívül kellene még némi német népet, talán egy lovasezredet, a horvát határőrseget és rác parasztokat a Száva mentén felállítani a bosnyák behorolás megakadályozására. S hogy a törökök romlása teljes legyen, fegyveres naszádokra volna szükség, mert ezekkel bátran ki lehet jutni a Fekete tengerre s a széles Dunán levő szigeteket is mind meg lehetne szállani s a törökök nagy kárára és rémületére adózásra szorítani.“ — Ez a b. Lajos hadterve a törökök Európából való kiszorítására, melyet Erdmannsdörfer 1893-ban a Jörger-félével szembeállított Djuvara pedig, noha 100-at böngészett össze, észre sem vett.

Badeni Lajos nemcsak a hadsereg létszámát és hadmozdulatait, a hadi teendőket mondja meg sorjában, hanem megmondja azt is, ezenkívül mi minden szükséges a nagy hadi vállalkozáshoz. Mindenekelőtt ki kell építeni a nagy utat Ram és Fetislan (Velislan, Kladovo) között, továbbá Belgrádban és Nisben központi raktárakat kellene felállítani, ahonnan mindenfelé el lehetne szállítani a szükségeseket (élelmet, lőszert, takarmányt). Azért is idejében gondoskodni kellene szárazon és vízen szállítási eszközökről. „Mindezekre való tekintettel.“ — fejezi be nagy haditervének középső részét (s láthatólag nem minden megindulás nélkül). — „attól tartok, hogy ez a tervzet, bármennyire előnyösnek és bizonyosnak látszassék is, az emberanyag hiánya és a szükséges költségek nagysága következtében ezúttal szinte kivihetetlen, vagy inkább nem valósítható meg, másfelől meg nem tudom nem volna-e mégis valami módon lehetséges ezt a hadjáratot ilyenképen lefolytatni? Részemről szívből szeretném felséged dicső fegyvereit továbbra is győzedelmeskedni látni, ezért kötelességszerűen minden eshetőségre legalább *tájékoztatás* céljából elkészítettem.“²⁴ Ha a szókimondó, kemény katoná-

²⁴ ... sollte, ... welches mir... unbekannt, etwa von anderwärtig ein grössere macht oder beyhilf von trouppen zu. erwarthen seyn. u. E. kl. Mt. die gloriose intention führen, dero anquihsten bis zur völligen austilgung der Türkischen tyranney aus Europa zur erweiteren, dass

tól írt, szokatlanul érzékeny utolsó mondat nem volna, épp oly szokimondóan rá lehetne mondani, hogy pokoli gúnyval hangzik e mondat: „... nit weiss, ob nit etwa ein mittel zu finden were...” febr. 6-án, mikor a jan. 19. és 26-i kettős, császárnői és császári koronázás költségei az államkincstárt teljesen kimerítették, annyira, hogy Wagner Ferenc szerint „... hajszálon múlt, hogy a császári korona után való hajszában a magyar is el nem veszett”. B. Lajos elméleti tervet készített, minden eshetőségre előre, mert hátha mégis sikerülne utat-módot találni hozzá. Talán tudta, hogy amíg ő kétségbeesetten kettős győzelmet vívott ki, a kincstár Czernin gróftól a csehországi marsallságért 400.000 frt-ot kapott, Sporcktól a kamara egy igérvényéért ugyanannyit, míg az esztergomi érsek az egyik felsőmagyarországi apátságért 600.000-et tett le.

Mindezek a hódítás határainak Konstantinápoly határáig való kitolásáról ábrándozó elméletek azt bizonyítják, hogy ha a császári sereg 1688 augusztusában azzal az utasítással lépi át a Száva-Duna vonalat, hogy ezt és nem többet, eddig és nem tovább, mert csak erre és ennyire vagyunk képesek, akkor ilyen tervezetések nem jutottak volna az illetők eszébe, nem lehetett volna Konstantinápolyról álmodozni.

Említettem már, hogy a császári sereg egyáltalán szükségtelenül és feleslegesen kelt át a Dunán s a Száván, mert ismeretlen területre, csak nagyjából ismert népek közé jutott és ami a fő, előzetesen kidolgozott terv nélkül kellett működni, azzal az utasítással Belgrád bevétele után, hogy a török várható támadásával szemben védekezzenek, azaz defenzíve viselkedjenek.

Mennyire nem számolt a körülményekkel és nem ismerte a balkáni terepet a hadi munkálatokban egyébként a helyszínen résztvevő Starhemberg Rüdiger.²⁵ ki a haditanács el-

dises projekt, wie vortheilhaft u. sicher es auch scheint, wegen abgang des volks und anderer grossen hiezuerforderlichen spesen sehr beschwerlich oder vielmehr impracticabel dermahlen fallen werde, dennoch, da auch nit weiss, ob nit etwa ein mittel zu finden were, diesen krieg solcher gestalten zur proseguiren, u. meines theyles E. krl. Mt. gloriose waffen ferners siegreich zue sehen von hertzen wünschete, meiner schuldigkeit wahr in omnem eventum wenigst zur information... projectieren wollen.“ Röder i. m. II. (1842) 208—211. II. A terv, a „gutachten“ középső része, a 209—210. lapon: az elsőt l. alább, a harmadikat Acsádynak kellett volna ismertetnie. (A karlócai békekötés előzm.)

²⁵ Ő maga írta a császárnak többször idézett 1689. febr. 28-i lev. (Gerba. id. m. M. K. A. 1688. N. F. II. 120. I.): „Wenn aber weiter damit gegen Hercegovina u. dem Meere fortzufahren (wäre,) müsste dem Grf. Piccolomini sowöhl, als dem Hofkirchen befohlen werden, dass

nökségében badeni Hermannt felváltotta, mutatják a haditanács parancsai Caprarához (ki a bajor választó helyett a tása b. Lajoshoz. Az előbbi értesülvén utóbbinak 1688. szept. főparancsnokságot ideiglenesen átvette) és a császár utasí-5-i derbenti győzelméről és Belgrád szept. 6-i bevételéről, „úgy vélekedett“, — írja Szalay László, — „hogy egy elszánt *katonai séta* elégséges létszen összes Szerbia és Bosznia meghódítására. Nándorfehérvárra parancs ment, használják fel a vezérek a török birodalomban még zajló lázadásnak és a nagynevű végvárok visszafoglalása által okozott rémülés alkalmait és legyenek azon. hogy meghaladván a Balkán szorosait, Szófiát még az őszön hatalmukba ejtsék.“²⁶ Néhány nappal szept. 15-e után pedig badeni Lajoshoz érkezett parancs, hogy nemcsak Boszniát, hanem Hercegovinát és Dalmáciát is foglalja el. Ezek a parancsok mutatják, hogy a haditanács elnöke és a császár többet kívánt a hadseregtől, mint amennyire az képes volt. Caprara azt felelte vissza erre az utasításra, hogy „a tábornokok mindannyian olyan-
nak tartják azt, amely a sereg erejét felülmúlja. A kifárasztott és megfogyott gyalogságot veszedelmes volna a lakosok megfutamodása miatt pusztaságra jutott földön ily hosszú útra bocsátani.“ Badeni Lajos pedig azt válaszolta a császárnak, hogy „a választófejedelem már útnak indította hozzá a 6000 embert, de nem azért, hogy e maroknyi néppel egész tartományokat hódítsak, hanem hogy a télen urai maradjunk a Szávának.“ De mutatnak egyebet, többet is. Elárulják azt is, hogy a hadi tanácsnak voltaképen nem is volt kész haditerve a Duna-Száva vonalán túl végzendő hadműveletekre nézve. Bécsben nyilván nem tudták, hogy Belgrád bevétele után mit is akarnak? Starhemberg a császár kívánságára 1698 febr. 28. azt a véleményes jelentést adta Lipótnak: „Ami Boszniát és Hercegovinát illeti és Szerbia egy részét, . . . a károlyvárosi tábornok (Heissler) azt javasolta, hogy a beküldött térképen a Dunától Hercegovináig és tovább a tengerig vonalat kell húzni . . . Azt, hogy Nis is belefoglaltassék-e, és hogy jobbra, Bosznia felé merre is kellene húzni ezt a vonalat, mindezekből a jelentésekből nem tudom kivenni. Nézetem szerint nincs sok értelme szerb és bulgár mezőségből nagy területet belefoglalni, hanem úgy kellene megvonni, hogy . . . balkézfelé Heissler javaslata szerint . . . történjen, odébb Hercegovina és a tenger felé pedig meg kellene hagyni Piccolomininek és Hofkirchennek, tudakozódnának az ottani vidékről, a helyzetről és az alkalmas

sie sich des landes, der situation und gelegensamsten oerter dortherum erkundigen sollten . . .“

²⁶ Szalay L., i. m. V, 450. I. II. kiad. B. Lajoshoz u. o. 451. I:

helyekről... de ott nagyobb baj lesz a velenceiekkel mint a törökkel...“ A jobbkéz felé való törekvésből Starhemberg szerint sokféle, főleg kereskedelmi haszon kínálkozik, de „erről nem akarok beszélni“ — úgymond, — „mert mások már eleget szóltak.“ E mások között az első volt Corradini ezredes, császári megbízott Ragusában, aki már 1687-ben ajánlotta Lipótnak, vesse meg a lábát a tengerparton és akadályozza meg a velenceiek további terjeszkedését ottan. Corradini reá akarta bírni Lipótot arra, vegyen részt a keleti (levantei) kereskedelemben, amire Lipót hajlandó is volt. Kinszky Ulrik cseh kancellár 1689 május havában beadott előterjesztésében ajánlotta Lipótnak, „ne hagyja figyelmen kívül Boszniát és Hercegovinát, főleg a velenceiektől óvja meg ezeket. Kérem a vezénylő tábornokkal általánosságban tudatni, akadályozza meg a velenceiek előrejutását Bosznia felé, és megmondani neki, hogy felségednek nagy érdeke az, hogy az elfoglalt tartományok kihasználásához szükséges kereskedelemre alkalom legyen, és hogy a győzelem gyümölcsének és a hódítmány megtartásának az eszközei éppen Bosznia és Hercegovina megszerzésében állanak vagy legalább is abban, hogy a szomszéd Velence túlnyomó és magában is veszélyes kereskedelmét távol tartsuk.“²⁷

Amennyire bizonyos most már, hogy a Duna-Száva túlsó oldalára vezetett hadjáratnak egyik célja Boszniának és Hercegovinának kezdet óta tervbevevett meghódításával kereskedelmi volt, épp annyira világos b. Lajos jelentéseiből, a Belgrad—Nis vonaltól nyugatra, a Nis—Fehéricsik—Viddin vonaláig eső terület elfoglalásának Erdélyt biztosítani hivatott tisztán hadi célja is. Amazt Lipót szorgalmazta b. Lajosnál, emezt b. Lajos Lipótnál. Viszont kétségtelen az, hogy ez a kettős terv csak ott, a túlsó oldalon, alakult ki. Maga az átlépés azt jelentette, hogy a császári sasok Magyarországon kívül eső balkáni török területre repültek át, tehát mintegy saját birodalmában támadták a szultánt, bár a császár Szerbiára és Boszniára magyar királyi jogán tartott igényt és Szerbiának a királyi címét is viselte. Hivatkoz-

²⁷ „dass Bosnien mit Hercegovina nicht ausser acht gelassen, sonderlich aber vor venetianischer erobering frei erhalten werden sollte. Das absehen, die venetianischen progressen gen Bosnien zu verhindern, bitte ich in generalibus dem commandierenden general hinzuwerfen, dabei nicht unterlassen (zu sagen), dass weilen wegen gelegenheit des zu nutzung der eroberten lander nöthigen commercii Euer Majestät viel daran gelegen und gleichsam die ganze erucht der victori und die mittel das eroberte zu conservieren in dem bestehen, dass womöglich sie Bosnien mit Hercegovina für sich selbst zu erobern oder wenigstens die in commercio prävalierende und von selbst gefährliche venetianische nachbarschaft von sich zu halten.“ Gerba i. m. u. o. 120. l.

hatott tehát arra, hogy legalább is annyi köze van hozzá, mint a beatus possidens szultánnak. A derbenti és a nisi győzelmek, Belgrád bevételé, szóval a keresztény seregek megjelenése a Balkánon, ahol Hunyadi János, a fehér lovag, óta nem jártak, és első sikereik nyomában a törökök lázadásban törtek ki. Belgrád eleste még nagyobb hatással volt a törökökre, mint a visszafoglalása Bécsre.²⁸ Ha Lipót serege akkor nekilendül, talán eljutott volna Szófiáig, esetleg tovább is. Ekkor lett volna értelme a rác, az albán, a macedon, a bulgár és a görög népfölkelésnek, ha azokat a népeket Bécsből fel tudták volna fegyverezni. Ám mindehhez hiányzott a komoly, a megfelelő felkészültség. A francia már az ősz elején támadott a Rajnánál. A német csapatokat oda kellett szállítani. B. Lajos seregének létszáma 20.000-re zsugorodott.²⁹ Következőleg az 1689-iki hadjárat csak védekező lehetett.

Hogy aztán ez a kisszámú sereg is mily későn gyülekezett össze, hallottuk b. Lajos fővezér jelentéseiből. És hogy milyen állapotban volt az év végén, azt a lehetetlen helyzetet az őrgróf kétszer is említi: nov. 10. és 27. jelentéseiben.³⁰ „... A zsoldot illetőleg... ismételten kérem az egész hadsereg nevében, tekintse meg felséged elszenvedett nagy kárait és a hadjárat fáradságait és ne engedje, hogy természetbeni ellátásuk levonásában és megkurtításában olyan keményen és akkurátosan járjanak el velük szemben, mint a múlt (1688) évben, hiszen a tisztikar úgy mint a legénység annyira elszegényedtek, hogy ha felséged ezúton nem segít rajtuk, sokáig nem fogják bírni.“

Nem szándékom a háromszor is letárgyalt hadjáratot negyedszer is ismertetni, céloim csak az volt, előadni, milyen felesleges erőlködés volt Magyarország felszabadításán túl Magyarországra oly súlyos következményekkel járt egyébre is vállalkozni. Ezt újból és a legmeggyőzőbben láthatjuk az őrgróf többször idézett 1690 febr. 6-i augsburgi haditerveze-

²⁸ Die Hiobspost von Belgrad brachte in Wien eine namenlose Bestürzung hervor — írja Röder, i. m. u. o. 153. l. jegyzet. Wagner F. pedig (D. L. Ls. II. 1699, 147. l.) egyenesen azt írja, hogy egyesek már menekülni készültek Bécsből, mint 1685-ban.

²⁹ ...die armee, wie aus den tabellen an zu ersehen, sogar von anfang niemalen über 20.000 mann effective sich erstreckt — írja b. Lajos, Röder i. m. u. o. 200. lap.

³⁰ ...im nahmben der ganzen armee... bitte in... erwegung ihres grossen erlittenen schadens und müheseeiligen campagna sie in kst. gnaden anzusehen u. mit abzug oder decourtirung wegen des natural unterhalts nicht so genau, noch so hart, wie vor einem jahr geschehen, wieder dieselbe verfahren zu lassen, in dem d. officier sowohl, als gemeine sehr erarmet sein u. wo ihnen nicht auf ein solche weiss. geholfen wirdt, sie es in die länge nicht wohl mehr ausstehen können. Röder, idézett munka 179. l.

tének az első részéből, magának a fővezérnek az előadásából. Ebben a részben először is azt magyarázza, miért intézte a hadjáratot támadóan, mikor az utasítás nem szólt kifejezetten támadó hadjáratról, azaz miért nem maradt a védekezésnél, másodszor a nisi győzelem után tett hadi intézkedéseket és végül előadja, mi volna nézete szerint a hadi feladat az 1690. évben. A hadjárat folyamán majd minden jelentésében szól az élelem és takarmány hiányról, amely olyan méreteket öltött, hogy jórészt ennek következtében volt kénytelen az előírt védekező harcmodorból támadóba menni át. „Az élelmezésben olyan hiány állott be“, írja e haditervezet első részének első pontjában. „hogy a nisi ütközet idején a nagyon is kisszámú belgrádi őrségnek csak három napra volt élelme és az oldalamnál működő hadbiztosságnak semmi más, sem a Száván, sem a Dunán érkező vagy ottlevő készletről nem volt tudomása, csak szállítmányokra hivatkozott, melyek nem jöttek idejében vagy egyáltalán elmaradtak. Ezenkívül sok más fontos dolgot kellene még felhoznom, ha az előadottak nem igazolnák eléggé azt, hogy, ha felséged nem is parancsolta volna meg egyenesen, én, hogy a sereget az első győzelem után ne hagyjam éhenvezni és másfelől ne bocsássam az ellent túlerővel a nyakamra, ilyen gyatra felkészültség dacára kénytelen voltam kétségbeesetten a hadjáratot támadólag vezetni.“³¹

Természetes, hogy ilyen hadsereggel és ilyen felszereléssel, egyébként is nehéz, úttalan terepen, alig ismert tartományban a vállalkozásnak kudarccal kellett végződnie, mint ahogy történt is. Az új török fővezér 1690-ben a császári sereget visszaűzte a két év előtt átlépett Száva-Duna vonal innenső partjára. S az eredmény: csak az evakuált rácok betelepítése volt 1689-ben.

De nemcsak a katonai hatóságok nem voltak tisztában a balkáni hadjáratok színterével, a méretekkal, a terjedelmé-

³¹ Ueberdies ein solcher abgang an proviant sich erzaigt, dass in zeit der Nissaer action die ohne das sehr geringe besatzung in Belgrad nit mehr, als 5 tage verproviantiert gewesen, und das bey mir anwesende commissariat von kein mehreren gewissen, effektive vorhandenen vorrath weder auf der Sau, noch Donau versichern wollen, sondern sich bloss auf lieferungen beruefen, die nachgehendts nit zur zeit oder gar nicht erzeigt seind. Neben diesen weren noch vil andere, hoch erhebliche rationes bezubringen, wann man nit glaubete durch obiges erweisen zue haben, dass, wann auch, wie gedacht, E. ksl. Mt... bewelch nit directe dahin gegangen were, ich u. die armee nach erhaltener ersteren victori nit hunger sterben zue lassen oder andererseits den feind mit allzue grosser macht auf den hals zueziehen, bey so ybel beschaffenen dispositionen anderst nicht als offensive et quasi desperate den krieg zue führen gezwungen worden. Röder i. m. u. o. 200—201. II.

vel, a terep nehézségeivel, az úttalan, lakosságától elhagyott terepen való szállítás lehetetlenségével és így az élelmezés akadályaiival, hanem a világi hatóságok sem. A magyar kancelláriával csak 1694 március 24-én adatja ki Lipót azokat az intézkedéseket, melyeket 1690 április 6-án és augusztus 21-én a birodalmi kancellárián a szerbek érdekében tétetett. Amaz minden néphez volt intézve Albániában, Szerbiában, Moeziában, Bulgáriában, Scilistriában, Illyriában, Macedoniában, Rasciában és a Magyarországtól függő tartományokban. Emez meg a rác nemzetnek Görögországban, Bolgárországban, Rácországban, Hercegovinában, Dalmátországban, Podgoriában, Jenopoliában és a többi kapcsolt részekben. Az utóbbiakban alább ismét felsoroltatnak ezek a területek ú. m. „az elődeink, Magyarország dicsőült királyai által nektek engedélyezett kiváltságok erejénél fogva egész Görögországban. Rác-, Bolgár-, Dalmát-, Bosnyákországokban, Jenopoliában, Hercegovinában, nemkülönben Magyarországon, Horvátországban, Moeziában és Illyriában.“ A magyar kancellária 1690 december 11-i levelében alkalmazkodott az előbbi levelekben levő földrajzi nevekhez: „mondott országainkban ú. m. Magyarországon, Dalmátországban, Horvátországban, Szlavonországban, Szerbiában, Rasciában, Bolgáriában, Bosnyákországban s a hozzájuk kapcsolt részekben. t. i. Hercegovinában, Jenopoliában és Podgoriában.“ E tartományok egyrésze Moezia, Illyria az ókorban szerepelt, másrészüik: Jenopolia, Podgoria nem is szerepelt, mint külön tartomány, sohasem is volt Magyarországnak még kapcsolt része sem, úgyszintén Görögország, valamint Macedónia sem. Világos tehát, hogy ezen világi hatóságok embereiről, kik ilyeneket írtak, nyugodtan mondhatjuk, hogy nem ismerték a Száva-Duna túlsó, Magyarország déli határán túl, fekvő tartományokat, sem az ottani népeket. Nem földrajzilag, bár tartományokat és városokat zavarnak össze, de pl. badeni Lajos jelentéseiből számtalan példát idézhetnénk arra a saját vallomására, hogy a „landt“-ot nem ismerte; — sem néprajzilag, hiszen ma is nehéz megmondani, hol megy a határ teszem bulgárok és szerbek között, mikor ugyanaz a családfő egyszer Todoroff, máskor Todorovics, bár annyit mégis elvárhatna az ember, hogy a görögöt ne tévesszék össze a rác-cal, a rácot az albánnal; — sem nyelvészetileg, mert a mai Jugoszlávia, a mult század 50-es és 60-as éveinek Illyriája területén nincs szerb, sem horvát, sem szlovén, hanem csakavac, kajkavac és stokavac nyelv; de nem ismerték, — és ez a fő, — gazdaságilag sem, lehet-e t. i. és mit lehet az ottani népektől várni, ha segítségüket, támogatásukat igénybe venni kívánatos vagy éppen szükséges volna. Arról nem is szólok.

hogy üdvös lett volna tudniok Bécsben, hogy a ziamet és a tímár birtokokon belül megszűnt ugyan a pronia, de bizonyára megmaradt a bastina, hiszen ma is van, melyet a zad-ruga közösen birtokolt és művelt. És azt sem ártott volna tudni, hogy a jancsárnak, a spáhinak, szóval a török földes-úrnak és a kincstárnak, a kasznak, járó adót nem törökök, hanem szerb kenézek szedték, akik felett a nahiakban egyegy oborknéz állott. A régi nemzeti kor vlasztelinjei és a vlasztelicsicsei a török uralom alatt megszűntek ugyan, de a szerbeknek mégis voltak íme, saját közegeik, ha mindjárt csak adótisztviselők voltak is. Azt is üdvös lett volna tudni, hogy amíg a bolgár birodalom bukásakor a tirnovoi érsek a konstantinápolyi patriarcha joghatósága alá került, addig az ohridai érsek és az autokefal ipeki patriarcha nem kerültek az oikomenikos alá, de tartoztak ennek fejében a török kincstárnak jókora adóval. Szóval a kász igényt tartott erre a jelentékeny jövedelemre s ezért minden támadás ellen védte az adófizető érseket és a patriarchát, elannyira, hogy amikor az egyik Ypszilanti tolmács reámutatott a szerbek és a császári követek gyanús érintkezésére, nem a szerbeknek lett bajuk, hanem ő lakolt életével. Csernovics tehát mindaddig, míg a tartozását leróttá, a szultáni kincstár védelme alatt állott.³²

A bécsi kormányférfiak nem vettek maguknak annyira fáradságot sem, hogy megfigyelték volna a balkáni népeknek, köztük a szerbeknek, mindenkori titkos vágyát: felszabadulni a török iga alól, amiért semmi ár sem látszott előttük nagynak. Pedig Bécsnek lett volna reá alkalma elég, hiszen magyar területen és magyarországi törökföldön is tízezerrel lakott a szerb, aki épp úgy leste, mint ószerbiai honfitársa, nyílik-e valamely alkalom a felszabadulásra, amelyet természetesen csak Béctől várhattak, mert az oroszok, akikhez a szerb főpapok is a XVII. sz. közepe óta kéregetni jártak, akkor még Európától elfalazva éltek. Ha a magyarországi török területi ügy, mint a balkáni szerbségben nemcsak az elnyomott keresztény ráját látják, akin segíteni, még ha nem volna is éppen észszerű, mindenesetre illendő és keresztényi cselekedet, akkor nem történhetett volna meg az ál-Brankovics-féle eset. Ha Bécsben már nem is emlékeztek a törökországi szerbek 1606-iki prágai és gráci folyamodásaira, ez a Brankovics eset is felnyithatta volna a bécsi kormányférfiak szemét, hogy óvatosabbak legyenek a rációk önös lelkesedésével szemben. Mert szabad-e hibáztatni egy népet, — kérdezhetjük és méltán, — amelyben minden elnyomatás elle-

³² Golubinszkij, *Kratkij ocserk isztorii prav. cerkvej bolgarszkoj, szerbszkoj stb.* Moszkva 1871, 111, 292—5. és 488. ll.

nére mindenha élt a vágy és a remény a súlyos iga lerázására, hogy amikor Brankovics kiáltványával elárasztotta a tartományt és fegyverre és magához szólította, mint a kiáltványban felhozott tartományok törvényes örököse, akkor ez a nép melléje állott s mint badeni Lajos 1689 nov. 7-én jelentette, „mind a görög patriarchákból és papokból, mind néhány ezer harcosból álló nagy pártja van, mely őt törvényes örökös urául elismerte.“ Mintha némi figyelmeztetés és szemrehányás volna az őrgróf szavaiban, hogy „nemcsak a felségedtől nyert oklevéllel gonoszul visszaélt, hanem annak pajzsa alatt magát erőnek erejével Szervia, Illyria, Moezia, Bosznia, a Szerémség és számos más tartományok despotjává akarja tenni s evégre mindezen tartományokba himezés nélkül, mint törvényes örökös, követeli a visszakiáltását.“ S amikor az őrgróf jelentésében olvasva tovább azt, hogy Brankovics „Szervia, Moezia, Thrácia, Bulgária s a Szerémség örökös despotjának“ írja magát s „szerinte Eszékttől Konstantinápolyig az övé minden tartomány s ő valóban uralkodni is akar felettük,“ vajjon eszébe jutott-e Lipótnak, amit majd két évvel azelőtt, 1688 jan. 5. írt Corradininek Ragusába, hogy „Brankovicsnak, aki fölfedte előtted a bosnyákokat vezérlő gondolatot, hogy pártfogásunk alá adják magukat (sich unter unsere protection zu begeben), jelezheted, hogy, ha Szerajevo, amelyről jelentést tett, néhány előkelőbbje át akar lépni ide és a várost a mi hűségünkre és hatóságunk alá hozni (stadt u. d. land unter unsere devotion u. botmäßigkeit bringen wollen) kívánják, nemcsak javaik maradnak érintetlenül, hanem vallásuk gyakorlatában sem fognak korlátoztatni, csak jelentkezzenek a Dráva és a Száva között parancsnokló Leslie tábornoknál, jelentsék az ügyet, hogy védelmünk alá fogadassuk és az „erbfeind“ ellen kellő biztonságot nyujthassunk nekik.³³

³³ Dem Brankovich aber, welcher dir der Bosneser führende gedanken, sich unter *unsere* protection zu begeben, entdecken, kannst du andeuten, wann einige vornehmere von der stadt Seraylio, von welcher er meldung gethan, herübertreten u. gemeldet stadt u. d. land unter unsere devotion u. botmäßigkeit bringen wollen, dass ihnen nicht allein ihre güter unversehrt bleiben, sondern dieselben auch in ihrer religion ungekränkt gelassen werden, selbe sieh auch, wofern ihnen ernst ist, nur bei dem Gl. Leslie... derenthalber angeben sollen, auf dass sie in unsere protection aufgenommen u. ihnen die gehörige sicherheit gegen den erbfeind geschaffet werden möge. Lipót Corradinihez Pozsony 1688 jan. 5. Közölte Gerba, D. Kaiserlichen in Albanien 1689 a Mitth. d. Kriegsarchivs, N. F. II. (1688) 118. l. U. ő a volt Haus-, Hof- und Staatsarch. Ragusana és Turcica iratainak alapján azt írta: Er (Brankovics) der große Verbindungen unter d. Griechen besass, plante den Aufstand der ganzen griechischen Nation gegen... die Türken, um so die Kaiserlichen Heere (ügy!) zu unterstützen. Tehát nem rációk, hanem

Badeni Lajos júl. 6-iki jelentésében³⁴ tudatta Lipóttal, hogy nyílt leveleire sok rác gyűlik a táborba, amiből sejtethető, hogy a „durch das landt-“ alatt csak Szerbiát érthette és ahova leveleit küldözte (erlassene patente), az csak Szerbia lehetett, míg szept. 7-én arról értesítette a császárt, hogy Boszniában, Albániában és Hercegovinában, meg a szomszéd tartományokban nyílt leveleket terjeszt, hogy a török vere-ségéről még nagyobb lármát csapjon.³⁵ — Bizonyos tehát az az állítás, hogy Brankovics az ő pátenseivel az 1689 év fo-lyamán ellene dolgozott a császári fővezérnek, vagy, amint ez írta, „a császárt rövidíteni iparkodott.“ Ezért az örgróf „az oklevelet, mellyel császári felséged roppant rövidségével ha-talmaskodni akart“ — visszaadatta a kancelláriának. Termé-szetesen a szerbek elhitték, hogy Brankovics, mint a rég kihalt deszpot Brankovicsok törvényesnek mondott leszáрма-zottja, örökösödés címén törvényes uruk és, elhagyván csa-ládjaikat, melléje állottak. Pedig Brankovicsnak tudnia kel-lett, hogy a népet kockázatos, azonfelül kilátástalan válla-latba viszi, hiszen vakmerő iáték a maga erejéből, egyes-egyedül népfelkeléssel felszabadítani a népet, mely életét, javait, mindenét előreláthatólag el fogja veszíteni és fel-szabadulás helyett még nagyobb nyomorba jut. Éreznie kel-lett, hogy készületlenül, teljességgel elégtelen eszközökkel, kezdetleges felszereléssel, csak pórul járhat, csak vesztés lehet az új nagyvezér által pompásan felfegyverzett, francia hadimérnökök által vezetett, jól felkészült, sokszorosán túl-számban levő és éppoly fanatikusan harcoló törökkel szem-ben. Megtévesztette a szerbséget, amikor a császári oklevél oltalma alatt felkelésre igyekezett reávenni, de becsapta a császárt is, mikor az oklevélnek pajzsa alatt magát erőnek erejével számos tartományok deszpotjává akarta tenni s e tartományokba. — Eszéktől Konstantinápolvig. — szintűgy nem ismervén a török uralom előtti Szerbia határait, himezés nélküli visszaiktatását törvényes örökösként követelte. Így, egyenesen és nyíltan, követelte! Ugyanazon ködborította vízekén vitorlázott, még duzzadóbb vitorlakkal, mint Veterani és Jörger.

görögök! Szóval Szerajevótól az oláh vajdáig mindenkit megmozgatott, de nem a császár, (ebben csodálatosan téved Gerba, amiért kétlem, hogy áttanulmányozta volna b. Lajos jelentéseit) de a saját érdekében ez a talajvesztett kalandorjellel.

³⁴ Auf mein, durch das landt erlassene, patenta lauffen täglich will bewehrte Rätzen dem lager zu, deren, wan ich weiter voraus gegen d. feind moviere, noch wohl mehrers kommen werden. Röder, i. m. Urk. 55. l.

³⁵ ...lasse auch zu dem ende in Bosnia, Albania, Erzegovina u. angränzenden ländter ernst u. nachtruckliche patenten publicieren, um die armenen zu vergrössern. U. ott 116. l.

A szerbség a felszabadulás forró vágyában nem is gondolt reá, beválthatja-e azt az ígéretet a felszabadulás reményét csillogtató Brankovics, kinek a neve is a régi időkre emlékeztette a guszlások régi szerb hősökéről énekelt dalait szívesen hallgató népséget? Hozhatja-e, megvalósíthatja-e a szabadulást?! A sóvárgó népnek elég volt, hogy azonosította magát a felszabadítás eszméjével. Brankovics 1711-ben a csehországi Egerben, tisztos őrizetben fejezte be életét, ahová nem magyar érdek és közreműködés juttatta. Nem nagy-szabású, a körülményekkel számolni tudó férfiú, inkább délibábot kergető, kalandortermészet volt, akivel, ha nem a császár vétette volna őrizetbe, a törökök mindenesetre elbántak volna, mint ahogy elbántak a keresztrefeszített albán Korpossal. Ettől a borzalmas haláltól menekült meg a nagyvágyó Brankovics. Hiszen a törökök bizonyára észrevették, legalábbis lehetetlen volt nem látniok, hogy „néhány ezer fegyveresével” minő célra tör. Felhívásait szerteszéjjel küldöztette Eszéktől Thráciáig s az éber törökök bizonyára értesültek róla.³⁶ Karagvoryge felkelésein sokan veszítették életüket ugyanazért a szabadságért a törökök kezétől, akik kevesebb fondorkodással kockáztatták ugyanazt a célt.

Bécs sajnos, nem okult a példán. Mintha szándékosan nem akarta volna tudomásul venni, hogy a szerbség nemcsak felszabadulásra vágyik, de függetlenségre is. Még magyar területen is saját külön életét akarta élni. Bécs csak az elnyomott keresztényt látta bennük, akikhez Lipótnak azon a címen, hogy, mint magyar király, egyúttal Szerbia királya is, valamelyes pontosan nem körvonalazott köze van s ezért is fel kell szabadítania. S bár lehetetlen volt észre nem vennie s nem számolnia azzal a valósággal, hogy a felszereletlen és fanatikusnak fanatikus, de fegyvelmezetlen s akkor, amikor a saját serege élelmezési nehézségekkel küzd, élelmezésre szoruló nép,³⁷ még ha tömegesen csatlakoznék is hozzá, alig jelent valami jelentékeny segítséget a császári sereg számára, amelyért érdemes is, kell is emberben, felszerelésben, pénzben *tíz és százezreket* áldozni, más mérsékelt haditerv ellenére mégis kiadta 1690-ben április 6-án nyílt levelét, „valamennyi néphez és tartományhoz, melyek örökös Magyarországunktól függnek, és másokhoz is, kiváltképpen pedig az *albán* néphez” . . . tudtukra adván, hogy „a háborút a törökkel folytatni fogjuk olyvégre, hogy a nekünk jogosan alávetett s Magyarországunktól jogosan függő s az iszonyatos török járom alól felmentett valamennyi egyéb

³⁶ Egyéb idegen életrajzain kívül l. a legjobbat, Thallóczy: Az ál-Brankovicsok. Századok, XXII., és KI.

³⁷ L. alább a 39. jegyzetet.

keresztény népeket újra bejuttassuk régi szabadságukba, régi kiváltságaikba, régi egyesülésükbe azon testtel, amelytől függtek... visszaadván mindenkinek a maga jogát." Ennélfogva minden népeket, egész Albániában, Moeziában, Bulgáriában, Silistriában, Illyriában, Macedoniában, Rasciában és Magyarországtól függő más tartományokat és a török járom alatt minden más népeket int, fogjanak fegyvert a török ellen, csatlakozzanak vezéreikhez és tábornokaihoz, akik rendet fognak tartani közöttük, s adjanak nekik ki-ki tehetsége szerint eleséget és egyéb szükséges holmikat... „álljatok mellénk félelem nélkül, hagyjátok el házaitokat és földjeiteket és társaitokat is buzdítsátok, hogy nyomaitokat követésék.”³⁸ Tehát fegyverre hívta fel a fegyvertelent és eleség-, valamint takarmány-szállításra szólította fel azokat, akik maguk is a seregtől fogadtak el élelmet.³⁹ Ez a felhívás azt jelentette, hogy Lipót elejtette badeni Lajosnak 1690 február 6-án Augsburgban előteresztett haditervét az 1690-ik évre, amelyben a fővezér nyomatékosan ajánlotta, hogy a Balkánon működő sereget vissza kell vonni, ahonnan 1688-ban elindult, a Száva-Duna vonalán innen magyar területre. Erről már mondtam annyit, hogy az őrgróf abban az igen terjedelmes (Röder II. Űrk 199—212 ll.) haditervezetét kifejtő előterjesztésében röviden ismételte az 1689. évi hadjárat egyes eseményeit, illetve a körülményeket, (alle die particularia) annak igazolására, hogy kénytelen volt támadó hadjáratot folytatni, melynek a végén elért Nisig. A nisi győzelem után gondoskodott, amivel Lipót külön is megbízta, az ezredek téli elszállásolásáról, hivatkozva a Piccolomininek, majd a Veteraninak adott utasításaira. Az 1689-ik év szerbiai új szerzeményeinek a központja Nis volt. Starhemberg azévi febr. 28.-i jelentésében már benne van az egész hadszíntér a jobbra, az albán hegyekig, illetve a tengerig húzandó egyik vonallal és a balfelé. Viddinig terjedő másikkal. Piccolominit a Viddintől Nisen át az albán hegyek tövében fekvő Prisen dig az albánok akkori fővárosáig, ahol 1689 nov. 7-én váratlanul elhunyt, terjedő egész végvonal parancsnokává tette meg az 1690 évi hadjárat megnyíltáig, aki ezt a védővonalat az egész kereszténység nagy előnyére (zum höchsten advantage

³⁸ Szalay L. a M. O. szerb telepek jogviszonya... 1861. 22—25. l.

³⁹ L. az 51 és 52 j. idézettekén kívül azt a helyet is, ahol az őrgróf Gall ezredes bródi parancsnok jelentésében felhozottakra hivatkozva említi, hogy „welder die teutsche garnison, noch er vor die Croaten miliz, noch das Rüzische landvolck auf 24 stundt mit benöthigten proviant allda versehen.” Az őrgróf ez aug. 26-i jel. Röder i. m. Űrk. 95. l. — Feigius, Adlers-Schwung, T. 621. l. „bey dem obristen des Raitzen hatte sich in dessen wegen darreichung des proviants viel Landvolck eingefunden...

der christenheit), tarthatta volna a télen át, mert „ott körül jó, telt volt a tartomány” (um dorten herumb ein volles, gutes landt gewesen). Az őrgróf nyilván azt hitte és remélte, hogy az 1690-i hadjárat minden hiány dacára legalább is olyan sikeres lesz, mint az 1689-i volt. Piccolomininek időelőtti halálával „minden megakadt és összekavarodott” (alles ins stecken u. confusion geraten). elannyira, hogy az ő véleménye szerint az ottani új szerzeményt nem lehet megtartani és ezért az ottani csapatokat vissza kell vonni: a gyalogság egy részét Belgrádban és Szabácsban kell elhelyezni, a többit át kell hozni a Száva innenső oldalára. „Meg kell említenem azt is”, — úgymond — „hogy nagyon üdvös volna abból a célból, hogy az ellenség a Száva körül ne tarthassa magát, a Száván túli tartományt teljesen, vagy amennyire csak lehetséges, tartózkodásra alkalmatlanná tenni és sivataggá változtatni.”⁴⁰ Ez volt az 1688-i Duna-Száva vonal átlépésének a fővezér által javasolt befejezése 1690-ben. S mert javaslatát a császár nem fogadta el, a következmény az lett, hogy az új nagyvezér a császári sereget visszavetette a Duna-Száva vonal innenső oldalára, visszavette Belgrádot s követte a visszavonuló császáriakat Szlavóniába és a Duna-Tisza közére. Az a tény, hogy a császár nem fogadta el az őrgróf gondosan megindokolt haditervét, aki Miksa Emánuel bajor választó visszalépése óta immár harmadik éve volt fővezére a Duna-Száva vonalán túl működő seregnek, bizonyára elkedvetlenítette az őrgróft, bár a következő gyászos események igazolták tervének helyességét s szomorú elégtétellel szolgáltak, de ez a visszaútasítás korántsem mondható tragikusnak. — Egy bevált fővezér, aki belátta, hogy nem tőle függő akadályok miatt nem mehet tovább a megkezdett úton s még idejében képes visszatérni a legjobb meggyőződése szerint való helyes irányba, szóval kész is, képes is volt önmagát legyőzni, méltán méltatlankodhat, ha a viszonyokhoz alkalmazott, nem túlméretezett, hanem lemérsékelt haditervét nem fogadják el, de nem törik meg. Az őrgróf, 1689-től 1691-ig a török ellen működő sereg fővezére, állandóan jelentéseket küldött a császárnak a hadműveletekről és a had-

⁴⁰ ...nach der wenigen vom selbigen landt habende wissenschaft nit finde, wie bey so beschaffenen dingen all dasige conquista länger zue mamutenieren... können... bin derohalben der... mainung, dass man ermelte trouppen zuruckziehen, einen gueten teyl infanteria in Belgrad u. Sabaz und die übrige etwa auf dieser seyten der Sau in Sklavonien oder Croathen verlegen werden müesse. Dabey noch dises zue erinnern, dass umb den feindt die subsistenz auf u. gegen der Sau beschwerlicher zue machen, sehr guet were, dass man selbiges landt jenseit der Sau *völlig* oder sovill nur möglich verderben u. verhergen thäte... s követzekik az 1690-ben viselendő hadjárat teendőinek hosszabb leírása. Röder i. m. Urk. 201—202. ll.

járat menetéről. Főtörekvése a glory, a victory, a császár érdeke, meg a conquista = új szerzemény. Szól a lakosságról is, melynek a nyomorúságán olyképen vél segíthetni, ha áttelepíti a Dráva-Száva közére. 1689 június 27-én ismét jelentette,⁴¹ hogy a föld népét, kivéve a magához rendelt hajdukat, továbbra is Szlavoniába“ küldi nagyobb biztonság végett, mert minden helyet nem képes fedezni s így tartani kell attól, hogy az ellenség, ha előnyomulni talál, mindannyit lemészárolja, vagy magával hurcolja, így pedig Szlavonia lassanként benépesedik. Lipót helyeselte az áttelepítést és hogy a rácokat magához vonni igyekszik és élelemmel látja el, mert „e népet igen jól lehet kihasználni: lehet a Duna melletti helyekbe őrségül elhelyezni, később pedig a tartományt benépesíteni velük. A háború érdeke egyébként is azt kívánja, hogy az ellenségtől elvonassék. A pusztá földből,“ írja a császár, „semmi hasznom, s már csak ezért is szükséges az áttelepítés.“ Ezek azok a szempontok, melyek a rácok áttelepítéséhez magyarázatul szolgálnak. Rácok 1690-i bevándorlásáról beszélni tehát helytelen dolog és éppoly helytelen, ha nem még helytelenebb, a Magyarországra történt áttelepedésüket a törökök bosszújától való félelemmel indokolni s úgy tüntetni fel az ügyet, mintha a bosszút a császár 1690 ápr. 6-i felhívására történt rác népfelkelés hívta

⁴¹ 1689 június 19. Badeni Lajos írja a császárnak: Dass bey annäherung des feinds zuelauffende landtvolck habe zwar mit ihren vieh über die Sau zu weissen und in Slavonien zu setzen anbefohlen. allein werden sie von denenjenigen, so bereits darüber gewohnt, wiederumb abgeschrockt, indem selbe lieber darvon und ins feindts landt laufen wollen, als weiters von denen 50-ern, inspectorn u. caalbedienten so hart, wie bishero geschehen, sich strapazieren u. anstrengen lassen, also dass wo anderst selbige acquisten populirt u. in aufnehmen gebracht werden sollen,... diese leith anfänglich mit einem freyen handl u. wandl dahin gezigelt und leydentlicher tractirt werden muessen umb selbige künfftiger mit der zeit desto besser genuessen zu können (ezt ugyan jól etalálta, mondhatnók rá!). — A császár válasza jún. 27. Anlangent die stabilirung des landtvolcks mit ihrem vieh dieseits der Sau in Slavonien, dafürten E. L. eine sehr hailsambe und nuzliche intention, indeme mir die öden länder keinen nuzen bringen, u. ich daraus, wann solche nit wider besetzt u. bewohnt sein, nit das geringste werde ziehen können. Das aber bedeuter landtvolck wegen allzugrossen vigor der daruntigen caalbedienten wider abgeschraeckt wirdet, solches lasse... meiner ksl. hofkammer zu schleinigen remedirung communi-ziren. Röder, Feldzüge II. Urk. 29—32. ll. — Ü. o. 39. l., b. Lajos u. a.-nak a császárnak: Die hierigen landtsinwohner... schicke noch immer, so viel ich kann, über die Sau in Slavonien umb besser sicherheit wegen, indeme dieses landt nicht aller orten bedecken kann, und zue besorgen, dass sonst der feind bey seiner annäherung diese leithe alle niederhauen oder wegführen würdte, durch welches mittel dann zugleich ermeltes landt Slavonien immer mehr populirt wirdt, soferne sie nur von denen herumvagirenden heyducken u. graenizern eine ruhe haben mögen.

volna ki. B. Lajos 1689. folyamán telepítette át Szlavónia be-
népesítésére az ellenség elől hadi szempontból kiürítendő
helyekről az ottani, — főleg Belgrád s Nis területéről való, —
védtelen lakosságot, mégpedig annyit, ahogy maga mondja,
amennyit csak bírt, mely azután Szlavóniából a kóborló
grancsárok elől tovább menekült az országba. Bosszútól nem
volt oka tartani, egyrészt mert az új nagyvezér bűnbocsána-
tot hirdetett, másrészt mert a nép maga nem is kelt fel.
B. Lajos 1689. okt. 10-én 10 gyalog és 2 lovas századból álló
rác ezredbe sorozta a rácokat, akiket Deák Pál ezredes
parancsnoksága alá helyezett, míg a többi rácot ugyan-
akkor saját nyilatkozata szerint lefegyverezte. Ha az ada-
tokat némi kritikával vizsgáljuk, kétségtelenül megállapít-
hatjuk, hogy 1690-től augusztus haváig, amikor bádeni
Lajos, ki vonakodva és huzakodva vette át a vezér-
lést, végül a táborba érkezett, egyáltalán nincs említés
rác népfelkelésről. Veterani emlékiratainak azon a nevezetes
helyén, melyet a rác felkelés igazolására idézni szoktak,
macedonokról és albánokról (Macedonier, Albanier, alle um-
ligende geschlechter) szól, rácokat nem is említ. „Unterdes-
sen unterhielten die Albanier,“ „azalatt az albánok“ mondja félre-
érthetetlenül a szöveg. S ezzel összhangzóan olvassuk az
1690. ápr. 6.-i hirhedt császári felhívásban: „Mi Lipót...
valamennyi népnek és tartománynak, kiváltképen pedig az
albán népnek...“ Igaz, hogy Veterani utána veti fenti nyi-
latkozatának e szavakat: „Nagyon jól tudtam, hogy ezekre
az állhatatlan népekre nem lehet egészen reájuk hagyat-
kozni,“ de ezt semmi esetre sem érthette a fentiekre, kikről
azt írta: „ezeknek a megbízhatóságát mindezek között kéz-
zel foghatám.“ — Ahogyan emlékirataiból kivehetni, azt írta
az egyik első miniszternek, hogy kezeskedik róla, hogy Nist
jún. végéig megtartja, és e határidőt később egész szept.-ig
kitolta, ha vele levő csapataihoz még 12,000 embert külden-
nek. E 12.000 embert várta ő egész aug. 14.-ig, erődítgetve
a fontosabb városokat, tehát nem is volt ideje, hogy népfel-
kelést szervezzen. Erre csak akkor került volna sor, ha az
annyszor sürgetett s oly nehezen várt 12.000 sorkatonát meg-
kapta. A kudarcok okát emlékirataiban ő maga is ezen kért
12,000-nyi csapat elmaradásának tulajdonítja s a hadszínt-
térre érkezett b. Lajos kérdésére ugyanazt felelte. Aug. 14-én
hagyta el Nist, ahova azelőtt — tehát 10-14 között — „össze-
gyűjtöttem“ úgymond, „a lakosság főbbjeit és előadtam nek-
ik, hogy oszoljanak széjjel.“ Ennyi volt az egész népfelkelés.
„Még a landt- vagy nationaltruppen,“ — tehát Deák Pál rác
ezredének „egy része“, írja Veterani, — „velünk jött, a többiek
beletörődtek a változhatatlanba.“⁴² B. Lajos rendkívül becses

⁴² Veterani Emlékiratai. (1788) 101. II.

jelentései olvasásakor mind nagyobb aggodalom fogja el az embert az őrgróf panaszaira, melyeket az élelem elmaradása és a takarmány hiánya miatt folyton-folyvást felhoz. Említett haditervének, a hadsereg visszavonásának, megrázó érve az, hogy a fő élelmezési biztos, báró Vorstern, azt jelentette, hogy a 89 és 90 telén a hadsereget egyáltalán lehetetlen élelemmel ellátni, ennek következtében a hadsereg kénytelen lesz az ellenségtől erőszakkal elvett élelemből (ex hostico) tartani fenn magát, ami felett a tisztikar, írja nyíltan méltatlankodni kezdett és zúgolódásban tört ki. Ezt megelőzőleg még 1689 szeptember 16-án tudósította volt Lipótot, támadni kénytelen és kétségbeesetten harcolni, hogy győzelemre vezette a sereget, megmentse az éhhaláltól. A szept. 24.-i nisi győzelmet az éhhaláltól fenyegetett katonák nyerték kétségbeesésükben. A számbelileg kicsiny, a császár szerint „considerable armata”, császári sereg, melyet Lipót hivatalosan „unsere gegen den erbfeind im Kgreich Hungarn operierende armata”-nak, „az örökös ellenség ellen Magyarországon működő sereg”-nek nevezett, bár Szerbiában működött, pénz nélkül lépte át az ország déli határát, ahol a fővezér olykor hiteltől, máskor előlegből tartotta azt fenn. De a bajt még növelte, hogy *terv* nélkül is, melyet az őrgróf csak okt. 5.-i jelentésében fejtett ki. Akár a harcot a porta ellen folytatni akarja, akár térdre kényszeríteni, nincsen arra hathatósabb eszköz, mint a Dunát az ellentől megtisztítani, Orsovát, Viddint bevenni. Ez által Magyarország fedve lesz a töröktől. kinek az útja Temesvárra elvágatik, megnyílik az út Oláhországba, másfelől Nikápoly felé, jobbra Szófia felé. Ez az igazi út, hogy az ember a török tartományok szívéig jusson (az őrgróf kedves kifejezésével élve) — s ezzel az életéhez férjen. — Moldva elfoglalásával megvolna a mód Lengyelország szívéig nyomulni. Ez a terv volt az őrgróf elgondolása.⁴³ A Lipóté az albán hegyek alatt a tengerig lett volna. Ekképpen ezzel a kis sereggel, összesen 20 ezer emberrel, akarta az őrgróf a Prizrendtől Moldváig terjedő vonalat tartani, ahogy azt később Lasey tette. Hát hiszen bizonyos, hogy a feladat nagyszerű volt, csakhogy a megvalósításához sokkal nagyobb számú (az őrgróf maga utóbb 60 ezernyre tette) és hasonlíthatatlanul jobban felszerelt seregre lett volna szükség.

A nisi győzelem után a piroti és a dragomani szorosokon át Szófia felé menekülő törökök üldözésére küldött Piccolo-

⁴³ 1690. febr. 6. ... in das herz des Königreichs Pohlen zu bringen. Röder i. m. II. Urk. 210. l. Ezzel utóbb bővítette ki korábbi terveit. Érdekes, hogy ez is a szövetséges ellen irányult, Lipóté is a szövetséges Velence ellen.

mini tábornok október 2-án visszatért és jelentette az őrgrófnak, hogy az út Szófiáig jókarban van s az ottani vidék népe jóakarátú és jómódú. „Ez” — írja a fővezér Bécsbe október 5-én, — „azt a gondolatot ébresztette bennem és kedvet is adott hozzá, hogy benyomuljak a tartományba, egyenesen Szófiába, de alaposan meghányva-vetve a dolgokat, hogy egy ilyen hadvonulás ily késő időben a jószerencsével való hazardirozás, tehát könnyelműség inkább, mint észszerűség volna, elállottam tőle.”⁴⁴ Ezek a szavak jelentik a fordulatot. Piccolomini eljutott ugyan a szorosokon túl Úszkübig, sőt Prizrendig, de a fővezér Nisen túl nem ért. Október 5-ike és a következő február 6-ika között a helyzet annyira romlott, hogy a fővezér. — mint hallottuk, — kénytelen volt a hadsereg visszavonulását javasolni. Ő maga ugyan elállott attól, hogy Szófiába vonuljon be, de akkor még azt tervezte, hogy Szerbiát egészen alávesse, meghódítva Viddinig és Nikápolyig s ezáltal Magyarországot, Erdélyt és Oláhországot a töröktől elvágja. Mert ez az egyetlen út és mód a török tartományok szívébe hatolni és így a portát biztos békére kényszeríteni.⁴⁵ Igaz ugyan, hogy Piccolomini október vége felé bevette Pirotot, Pristinát, Rigómezőt, Novipazárt, megszállotta a Haemus szorosait Hercegovinától Ruméliáig, sőt előrsei bevették a Haemus túlsó oldalán Kumanovot, Kacsanikot, Úszküböt, nemcsak, hanem Röder bizonyára alapos állítása szerint, a balkáni népek a szeretetreméltó és barátságos Piccolominit valósággal szabadítóként ünnepezték. Az albánok és macedónok készségesekeknek nyilatkoztak tömegesen felkelni, ha támogatást nyernek, s hasonló érzés fogta el a szerbeket és bosnyákokat is. Ám a török sem maradt tétlen. 1688-ban még Jegen Osman seraskier Belgrádtól Nisig mintegy 150 falut

⁴⁴ Röder i. m. Urk. 147. l. D. G. F. Ml. Gr. Piccolomini...: berichtet... wass gestatten nicht allein der weeg u. das landt ferners hinein gegen Sofia zimblichen gut seye... welches dann zwar unterschiedlichen lust u. gedanken gemacht, dass man mitten in das land hinein grad auf Soffia losgehen sollte. Nach bloss auf guetes glück u. hazard so tief in des feindes landt hinein zu lauffen mehr einer leichtsinnigkeit, als verstand scheinete.

⁴⁵ U. o. 148. l.... auch erwegen, dass sowohl den krieg wider die Porten zu continuiren. als einen friden nach E. ksl. Mt.... intentionen zu erzwingen, kein ander sicherer oder kräftiger mittel sey, als... den Donausstromb von dem feind frey zu machen u. Fetislan, Orsova, Vidin in E. ksl. Mt. zu bringen... wodurch... nicht allein Ober-Hungarn wider die Türken völlig gedeckt, Temesvar u. Gross Wardein aber von allen succurs völlig abgeschnitten bleibet, sondern E. ksl. Mt. allzeit meister sein in die Vallachey zu gehen... auch den krieg weiters gegen Nicopoly zu führen... Sollte nun sich practiciren lassen, dass ich von Viddin mich rechter handt gegen Soffia extendiren könnte...

felégetett s valami 900 szerbet lemészároltatott. De az új nagyvezir, a Köprili családból származott Mustafa, aki Jégent megfojtatta, még 1689 végén látva, hogy a szerbek részben Brankovicshoz szítanak, részben egyesek 1689. okt. 10. óta a császár oldalán álló Deák Pál féle ezredben harcolnak, az albán klementi és mirdita törzsek, a macedónok a császárhoz húznak, mert a török pasák rémségesen nyúzzák őket, mivel a mult hadjáratok költségeire a porta roppant adókkal sujtotta őket, a hadjáratok alatt tömérdek falú elpusztult, a nép elmenekült,⁴⁶ Nistől Belgrádig embert nem látott, csak pusztaságot, erélyes intézkedéseket foganatosított: az adókat leszállította, a császári és saját kincseiből új pénzt veretett, a mészárlást megtiltotta, a kegyetlenkedő helytartókat eltávolította. A népnek tehát 1690-ben már nem volt oka a töröktől tartani. A szerbek sem félhettek többé a törökök bosszújától. Miért jöttek tehát csak ők? Miért nem az albánok és a többiek is?⁴⁷ A mindezekről bizonyára értesült badeni Lajos az élelemhiány és — bár nem szól róluk — ezen török intézkedések alapján dolgozta ki az említett haditervét a hadsereg visszavonulásáról. A császár Veterani fentebb említett jelentésében bízva, melyet Röder oly vitéz férfiúhoz méltatlan nagyzolásnak nevez, vetette el a Badeni javaslatát s védekező hadjárat helyett további támadást rendelt el.⁴⁸ Am az 1690. évi hadjárat megmutatta, hogy a csá-

⁴⁶ Badeni Lajos jelentéseiben említi, hogy a „landt“ Nis körül, Nis és Viddin között „oedí“ és „wüst“, hogy a nép az ellenség elől menekül, „hin u. herlaufft“, különben lemészárolnák.

⁴⁷ Nem találok rá adatokat, hogy 1690 ápr. 6. után aug. haváig ezer és ezer rác család költözött volna át a Viddin—Nis—Prizrend vonal és a Duna—Száva vonal között fekvő terület lakossága közül az utóbbi vonalon innen lévő felszabadult magyar területre. Badeni Lajos egyáltalán csak későn jutott le a hadszíntérre. Helyettese, Veterani, Emlékirataiban azt mondja: „dann versammelte ich alle obern der landesinwohner, stellte ihnen vor, um sie bey gutem muthe zu erhalten dass ich nur nach Jagodin gienge, um mich mit dem reste unserer leute zu vereinigen und dann Nissa zu hülfe zu kommen, dass sie unter der zeit sich im lande verteilen...“ 95. l. A 98. l. említi aug. 27-et, amiből megállapítható, hogy a rác előkelőkkel aug. 15. körül tarthatta a gyűlést, tehát Djakovics Ezsaiást nem az előkelők, hanem csak a papság küldte fel júniusban Lipóthoz. Az 1689 októberben felállított Nesztorovics Pál deák ezredes és Valeri főkapitány parancsnoksága alatt álló rác ezredről u. ó. u. o. a 100 l. azt írja: Darauf verliessen wir Jagodin, brannten die dortige brücke ab, u. traten den rückmarsch gegen Semendria an. Die nationaltruppen wurden hierüber äusserst betroffen und verloren allen muth. Ein teil wollte doch glück u. unglück mit uns theilen und folgte uns, die übrigen schickten sich in die zeit u. jetzigen umstände.“ Mi történt az albánokkal, arról sem ő, sem senki más nem szól. Mo-on mindössze egy albán falunk volt a háború előtt.

⁴⁸ Röder i. m. szöveg 124. l. — Veterani Emlékiratainak kiadója az Anmerkungen 22. 92. 65—67. ll. ismerteti b. Lajos haditervét a sereg visszavonásáról, majd a Veteraniét, de csodálatosan nem a török

szári seregnek nincs mit keresnie a Balkánon. Tagadhatatlan ugyan, hogy badeni Lajos 1691-ben megnyerte a szalankameni nagy diadalt, Jenő szavojai herceg pedig 1697-ben Zentánál törte össze a szultán seregét, ám ne feledjük, hogy mindkét híres csata helye a Száva-Duna vonalon innen van. A pozsareváci békében Szerbia osztrák kormányzat alá került, de 20 év múlva a belgrádi békében a török visszanyerte. Az 1791-iki szisztovoi békében a határ ismét és most már véglegesen a Duna-Száva vonala maradt, bizonyosságául annak, hogy azon túl terjeszkedni a monarchia nem volt képes, sem 1689—99-ben, amikor Rink szerint Németország viszonyai még „confususabbak” voltak, mint Magyarországiéi, sem később. — 1804-ben aztán a szerbek saját erejükből indították meg szabadságharcukat. Az 1791-iki békeokmány első pontja kimondotta, hogy Szerbia minden lakosa bűnbocsánatot nyer, a 8-ik pont pedig azt, hogy minden alattvaló, aki a háború alatt a másik fél területére menekült, szabadon visszatérhet s büntetlen maradhat azon a területen, ahonét menekült. Az 1759 szeptember 18-án kötött belgrádi békeszerződésben is benne van a „general pardon”, az általános bűnbocsánat, amelyet III. Károly különös kegyképen kötött ki a Duna-Száva vonalon túl lakó szerbek részére. A pozsareváci békében ilyesmire nem volt szükség, mert Szerbia osztrák kézben maradt. Ellenben éppen úgy, mint 1791-ben és 1739-ben, benne volt a békeokmányban a szerb átköltözötték részére kikötött bűnbocsánat, benne kellett volna lennie a karlócaiban is, mikor a török-magyar határt a Száva-Duna vonalán állapították meg. Ez (az evakuáltak részére a bűnbocsánat) az, amit az akkori tárgyalások során az osztrák biztosok fel sem említettek s ami a békeokmányból kimaradt. Igaz, hogy 1791-ben az az 1329 szerb család, azaz csak 5 főt számítva egy-egy családra, 6690 lélek, akik a hadjárat idején telepedtek át magyar területre, a szisztovoi béke után sem tértek vissza régi hazájukba, valamint az 1738-ban Ratkovics Athanázzal bejött 1500 fegyveres sem s így bizonyosra kell vennünk, hogy az 1690-ben és 91-ben idemenekültek sem tértek volna vissza 1699-ben, ha ez a kikötés nem is maradt volna ki a békeokmányból, és pedig azon egyszerű oknál fogva, mert Golubinszkij, a nagynevű orosz egyháztörténetíró szerint, senki sem tér vissza önként jobb hely-

visszavetéséről, hanem a Viddinbe való visszavonulásról és az ott való védekezésről, holott a szövegben, a 77. l. j. azt fűzte volt hozzá: „Alles dies (t. i. a Veterani által javasolt sutenierung v. Nissa) hätte die einnahme von Temesvár noch mehr begünstiget statt Servien zu soute-nieren“, s azután azt írja: „Unglücklicherweise folgte der hof einem dritten und dem übelsten rat: verliess die Donau, versammelte das heer bey Jagodin, — holott csak a b. Lajos és a Veterani tervéről volt szó.

zetből rosszabba. Első következménye ennek a bűnbocsánat elhagyásnak tehát az volt, hogy az 1691-iki szerb evakuáltak ittmaradtak. A szerb történetíróktól emlegetett nagy számokat a nagy kritikával dolgozott Ruvarac Hilár, gergetegi archiamndrita, leszállította ugyan 60—70.000 emberre, ami ismét 5 főt számítva egy-egy családra, kb. 15.000 családot jelentene. Ám, hogy ez a kritikával megállapított szám is mily túlságos, következtethető abból, hogy a császári adminisztráció alá került Szerbiában 1719-ben összesen 415 lakott helységben 2456 családot írtak össze, pedig 1690-től 1719-ig a lakosság száma nem szállhatott alá oly rettentően. Az 1690-iki kiürítésnek a fontosságát nem is az ittmaradt szerbek száma adja,⁴⁹ hanem az, hogy átjött az ipeki patriarcha és magával hozta néhány szuffragan püspökét is, akiket itt 7 székhelyen megtelepítve, megalakította a görögkeleti szerb episkopátust, holott itt azelőtt egy-egy szerb vándorpüspök működött, hol Lippán, hol Jenőn, mint az erdélyi oláh püspök, hol Vádon, hol Szilváson. De ezeknek legalább metropolitájuk volt Gyulafehérvárott, míg a rácoknak Magyarországon Csernovics előtt nem volt metropolitájuk. A szerbeknek ezt a túlságosan nagyszámúnak tartott áttelepedését még a legutóbbi írók, pl.: Thim József,⁵⁰ úgy magyarázzák, hogy Csernovics felhívására nagyon is kitétek magukat a császár érdekében s amikor a császári sereget 1690-ben a törökök visszanyomták, a szerbeket, hogy a törökök bosszúját kikerüljék, Lipót Csernovicssal együtt áttelepítette Magyarországra. Erre az állításra ismételnem kell azt, hogy a rácok ideiglenesnek ígért betelepítése nem így történt és nem okadatolható így. Minden legkisebb adatot gondosan mérlegelve az ember végül is azt a benyomást nyeri, hogy Bécsben a haditanácsban vagy az osztrák kancellárián valami szándékos félreértésből pártolták annyira a rácokat és részeltették hadilag meg nem érdemelten olyan egészen kivételes bánásmódban.

Badeni Lajos 1689 okt. 5. előtt állította fel a „Paul Deák“ néven idézett Nesztorovics Pál deák ezredes parancsnoksága alá rendelt 10 gyalogos századból, századonként 300, és 2 lovas századból, századonként 200 emberből álló rác ezredet,

⁴⁹ Teljességgel nem lehet megállapítani még csak megközelítő számot sem, mert egyetlen egykorú forrás sem szól rác, sem albán családok átköltözéséről. Ennélfogva csak azokról a szerb családokról lehet szó, akiket 1689 tavaszától őszig Sabác—Jagodina—Nis vidékéről a Dráva—Száva közére telepített át az őgróf. Ezeknek a számáról sem nyilatkozhatunk. Lehetek néhány százan, talán ezren is.

⁵⁰ A szerbek története. A legújabb kutforrások alapján, Szabó Ferenc, Tört.-nép- és földr. Kvtár XXIV. K. 1892 II. K. 90—95. II.

melynek a létszáma ilyenképen 5.000 gyalogból és 400 lovasból állott, akik tisztjeikkel együtt rendes zsoldot, élelmet és takarmányt kaptak. „Ezt a katonaságot pedig, egyes egyedül abból a célból állította fel,“ — írja a felállítási utasítás kilencedik pontja, — „hogyan ez a népség is tegyen a felségnek valamely hadiszolgálatot, és egyúttal azért is, hogy a tartományt minden rabló-, tolvaj- és csavargótól meg lehessen tisztítani. Ennélfogva *sehol senkit* sem szabad e tartományban fegyveresen megtúrnai, aki nincs e 10 gyalogos és 2 lovas századba felvéve, hanem az olyannak mint rablónak és ellenségnek. fejét kell venni és kiírtani.“ Az alább említendő Prodan-féle rác csapaton kívül ez a 5554 (a Prodan 1000 huszárjával együtt összesen 4554) rác katona és nem több harcolt a Duna-Száva-vonalon túl működő császári seregben. Több nem lehetett, hiszen e vonalon túl minden más fegyverviselő rácot az utasítás értelmében rablóként kiírtottak. Ez ezredet éppen azért állították fel, hogy a Nis-Belgrád vidékét a harambasái alatt kóborló rabló elemtől megtisztítsák. A fenti számban benne voltak úgy a magyar, mint a szerb területen lakó rákok, amint azt a kapitányok neve mellé írt illetőségi helynevek mutatják, pl. Mitter Ferenc Eszékről. Rác Miskó Krápináról. Komori János (így) Komáromból, János hadnagy Eszékről. Egyébként Nesztorovics ezredesnek az volt az utasítása (5. p.) „idézze maga elé az összes kapitányokat és harambasákat és azok legényeiből válogassa össze a legarravalóbbakat, nem pedig parasztokat (nicht bauern).“ Pál deák ezredes és az összes rác katonaság parancsnoka mellé rendelte (5. p.) Lajos őrgróf mint főkapitányt a sokat szerepelt isztriai Znoricsból való csics vagyis oláh Valeri Antoniot, akit aligha szándékos aljelentésével tulajdonképpen előidézte Veterani elestét.

Badeni Lajos 1689-ben azon jelentésében, amelyben előadta Lipótnak a fetiszlami (kladovoi) táborból október 29-én azon intézkedéseit, amelyeket a télre tett a sereg által tartott határvonal védelmére, azt írta, hogy Viddinben az ott hagyott Thüingen ezredhez néhány ezer gyalog és lovas rácot is rendelt. A Fehérsíkbe, ebbe a Haemus bércei között Viddintől 5 órányira, a Szófia felé vívó úton fekvő erős várba, parancsnokul rendelte Prodan Steta rác kapitányt, aki a nyáron Fetislamot védelmezte Tököli törökjei ellen, s különben is igen határozott vitéz férfiú, akinek 1.000 huszárjához és hajdujához minden rácot csatlakozni rendelt, hogy a télen át az ellenséget Szófia és Nikápoly felé nyugtalanítsa, s ezzel Piccolominin könnyítsen. Mivel pedig ez a Prodan-féle őrség jobbára ex hostico volt kénytelen magát fentar-

tani, nem lehetett valami nagy hasznára a császári seregek. E Pál deák — Valeri Antonio, és a Prodán-féle rác ezred illetve csapat felállítása előtt, tehát az 1689 év folyamán egész október haváig az egykorú jelentések szerint a rácok harambasáik alatt kóboroltak, raboltak, törököt, németet, magyart, ellenséget, barátot egyaránt fosztogattak. B. Lajos július 2. tudatta Lipóttal: „Ha egyébként a megszerzett helyeket a télen (1689—90) át nem akarjuk látni, hogyan éheznek és veszélyben forognak, Belgrádban 50.000 mázsa lisztet kell egybegyűjteni, amennyiben ebből a tartományból, amely mint hadszintér *tönkrement*, egyáltalában sem *támogatás*, sem *segítség* nem remélhető, a lakosságnak pedig, mely az ellenség elől házát elhagyja és ide-oda *menekül* elég dolga lesz, hogy az *éhhalálból* menekedjék, nemhogy a *katonaság részére valamivel hozzá tudjon járulni*.”⁵¹ Júl. 6-án ismét azt az érdekes jelentést küldi Lipótnak, hogy „az egész tartományban széjjelküldött nyílt felhívásaimra naponta sok alkalmas rác tódul a táborba és ha az ellenség ellen előre vonulok, bizonyára még többen fognak jönni. Igyekszem őket tőlem telhetőleg kenyérrel ellátni és, bár e népekre nem igen lehet ráhagyatkozni és noha éppen nem egyenesek, mégis jobbnak vélem, ha felséged mellett, mint ellen rántanak fegyvert.”⁵²

Még szept. 30-án is, mint láttuk, csavargó és könnyűvérű (vagirende Räzen, liderliches volck) rác népségről be-

⁵¹ ...solchergestalten, die vorsehung zu tun wäre, daß im Septembri, ... wenigst 50.000 centner mehl u. 50.000 mezen habern auf die winternotturfft nach Belgrad... geliffert werden: wo man anderst die plüz und conquisten den winter hindurch nicht in hungersnoth u. gefahr sehen will, indeme von hiesigen landt, welches durch das theatrum belli untüchtig gemacht wird, absolute kein beytrag oder hilff zu hofen und die landts inwohner, so vor dem feindt nit bey hauss bleiben, sondern hin und wider in flüchten gehen, genueg zu thuen haben, das sie sich selbst des hungers erwöhren, zu geschweigen vor die soldatesca etwas zu contribuiren vermögen werden. 1689. júl. 2. Röder, i. m. Urk. 46. l.

⁵² September 6. u. o. 55. l. Auf mein durch das landt erlassene patenta lauffen täglich vill bewehrte Räzen dem lager zu, deren, wann ich weiter voraus gegen den feind movire, noch wohl mehrers kommen werden. Sueche sochte so viel ich khann mit brod zu erhalten. Und ob zwar sich auf diese leute nit will zu verlassen, so seint sie gleich wohl auch nicht gar uneben, und achte besser, dass sie vor E. ksl. Mt. als wider dieslebte die waffen führen, thuen. — Lipót erre a jelentésre júl. 19-én válaszolta: ...approbire ich, dass sie die Räzen suchen an sich zu ziehen, und ihnen das brott, welches so vill nit austragen wirdt, reichen lassen, weilen man diser leuth gar wohl gebrauchen, und die posten an der Donau mit ihnen besetzen, durch sie auch das landt künfftig populirt werden kann, und die raison di guerra mit sich bringt, derlev leuth dem feindt zu entziehen. Röder, u. o. Urk. 58—59. ll.

szél, melynek korlátok közé szorítására módot kell találni. hogy e tartománynak hasznát lehessen venni.⁵³ A tettekre sz. de körültekintő fővezér meg is találta a célravezető eszközt: egy ezredbe tömörítette a csatangolókat, a többit pedig eltiltotta a fegyverviseléstől.

Egészen más népek tartotta az albánokat. Mindjárt jún. 25-i jelentésében (1689), amikor először szól az albánokról, azt mondja, hogy a Jagodinából való visszahúzó-dása után az ellenség hihetőleg növekedni fog számban „albánokkal és macedon nemességgel, amely eddig a török minden fenyegetőzése ellenére vonakodott vele táborba szállni. most mégis kénytelen lesz alkalmazkodni,“ amiben talán meg lehetett volna akadályozni a törököt, ha a sereg hamarabb lépett volna a cselekvés terére. A nov. 28-án Veteráninak adott utasításban pedig azt írja: „Albániának az állapota az, hogy egyrésze török, a másik szabad és a klimentik bírják, akik sohasem fizettek adót a törököknek és olyan hegyek között laknak, hogy erőszakkal nem lehet őket kényszeríteni, ... hanem inkább békés megegyezéssel kellene őket a felség hűségére hozni és abban megtartani, ami a legjobban a helyszínen érhető el.“ Míg a rácok ezredbe tömörítését az őrgróf 1689. okt. 5. minden tanácskozás nélkül vitte keresztül és anélkül, hogy Csernoviccsal tárgyalt volna s egyszerűen csak bejelentette a császárnak. addig ime Veteránit utasítja, hogy a klimenti törzsszel állapodjék meg. Piccolomininek is ez volt az utasítása. És Feigius előadja, hogy Piccolomini útban Albánia felé, hogy meglássa, hogyan is állanak a tárgyalások, az albánok és az e végből hozzájuk küldött alezredese, báró Habersberg, között, Lipljanból Kapusnik felé roszsullett, két napig feküdt Kapusnikon, (nov. 2 és 3) majd nov. 4. Banján volt a táborával, 5-én csak Mamusáig jutott, 6-án pedig megérkezett Prizrendbe, ahol 7-én két óráig tárgyalt az érsekkel, — és nem Csernoviccsal, — míg 8-án az albánok (és nem a rácok) hűségesküt tettek, 9-én pedig meghalt. Evvel a kötés felborult és Veteráninak újból tárgyalnia kellett az albánokkal, mint azt utasításul kapta az őrgróftól. Eszerint a 6-án Prizrendbe érkezett Piccolomininek 9-ig ideje sem volt Csernoviccsal tárgyalni.⁵⁴

⁵³ Az őrgróf Nisről 1689 szept. 30 azt írta a császárhoz: Seit meines letzen habe ainige weitere kuntschafft von des landts (Nis körül) beschaffenheit aingezogen u. rechter u. linker hand mich durch besetzung ainiger schlösser extendirt u. hin undt wider noch etwa bewontes landt gefunden, welches wohl zu nutzen kommen wurde, wann nur ein mittel zu finden wäre, die vagirende Räzen, u. dergleichen liderliches volk in zaum zu halten. Röder, i. m. II. Urk. 146. l.

⁵⁴ Feigius, Joan. Cost. Siles. Leoninensis, Wunderbacher Adler-Schwung ... T. 1693, 516—17. ll. Er aber ... Hr. Grf, ob er schon etwas

Ugyanezen okt. 29. jelentés végén hozzáfűzi az őrgróf. hogy Piccolinini már október 29-én tárgyal az albánokkal, akiknek egy része már hűséget fogadott s bizonyára többen is követni fogják, annál is inkább, mert Piccolomini várja a görög patriarchát a tartomány számos előkelőivel. De, ha Csernovics patriarcha tárgyal is Piccolominivel, csak a maga érdekét tartotta szem előtt, mutatja az őrgróf november 7-iki jelentésének a vége, ahol tudatta Lipóttal, hogy a patriarcha és vele számos görögíthű pap Brankovics György mellé állott. Ennélfogva a szerbek 1689-ben nem tettek annyit a császáriak érdekében, hogy 1690-ben tartaniok kellett volna a törökök bosszújától. Ha félhettek ettől, azoknak kellett félniök, akik Brankovicsot ismerték el jogos uruknak. A többi annál nyugodtabban maradhatott, mert, — mint említettem, — az új nagyvezír már megkezdte az intézkedéseit a szerbek és az albánok sorsának a könnyítése útján a megnyerésükre. Vitkovics Gábor belgrádi tanár, aki vak gyűlölettel írt a magyarokról, Csernovics patriarcha áttelepülését a legesztelenebb tettnek nevezi, amit csak tehetett. Erről vitakozni felesleges és kárba vesztett dolog. Miért jött át Csernovics régi székhelyéről, arról a Lipóttól nyert kiváltságlevelek nem világosítanak fel, legalább is az első oly általánosságban vannak tartva, hogy azokból semmi pontosabbat sem lehet kihámozni. Ellenben nyilatkozik ő maga Lipótnak 1698-ban beadott panaszlevelében, amint hogy majd minden felterjesztése tele van panasszal, pedig olykor

unpässliches war, gienge... gegen Albanien, umb zu sehen, wie es mit denen tractaten zwischen seinem oberst-leutenant Hrn. Br. v. Habersberg u. denen Albanesern stände. Veilen aber unter wehrenden marsch die unpässlichkeit je länger, je mehr zunahme, so musste er den 2. nov. zu Capuschnik still ligen... Ungeachtet nun, dass er sich mit dem Hrn. Grf. Piccolomini zu keiner besserung anliesse, setzte er gleich wohl seinen marsch fort u. wurde den 4. dito bey Bania das lager geschlagen... Der Hr. Gr... aber marschirte den 5. bis nach Mamuscha. u. den 6. bis auf Brisseran, welcher ort in Albanien die hauptstadt u. eine erzbischoffliche residenz ist, allwo selbiger erzbischoff und der patriarch von Climenthia ihne mit erecten fahnen entgegen kommen... Den 7. dito geschahe zwischen selbigen Hrn erzbischoff u. dem Hrn Grf. P... eine lange unterredung... Den 8. dito wurde das landtfolck unter dem ksl. schutz u. schirm auf diese bedingung auf und angenommen, nemlichen, dass alle diejenigen, welche soldaten abgeben wollten, in ksl. regimenten eingestellet werden, die andere aber, so stadtswohner u. bauern zu seyn, begehrten die waffen niederlegen sollten. Und hat der ertzbischoff persönlich die huldigungsplicht abgelegt... Hr. Grf P... hat sich den 9. dito von dem Hrn. erzbischoff mit den hh. sacramenten versehen lassen u. ist daraus noch selbigen tag... verschvden. E szerint ki van zárva, hogy Csernovics a Nis—Prizrendi út bármely napján tárgyalhatott volna és ha esetleg mégis tárgyalta volna, azt fel ne jegyezzék.

igazán jelentéktelen ügyben is azonnal felrierjesztéssel élt. Azt mondja t. i. benne, hogy a jelen háborúban is rajta volt, hogy a régóta barbár szolgaságban nyögő rác népekkel egyetemben az ottomán zsarnokság jármát lerázza, s evégből odahagyták törökországi lakhelyeiket, javaikat, s vagyონukat s a szülőföldjükről száműzve Magyarországhatárain belül helyezkedtek el. Csernovics elődei közül János ipeki patriarcha 1595-ben, majd 1606-ban és 1614-ben is lépéseket tett a török iga lerázására, de ugyancsak albán segítséggel. Tárgyalt Rudolf császárral, majd felkelésre igyekezett reá venni az albánokat. Csernovics nem volt egyenes jellem, de fáradhatatlanul dolgozott, hogy a gyűlölt török igát lerázza. Érintkezésben állott Brankovicssal, de Piccolominivel is tárgyalt. 1695-ben pedig, mikor Lipótnak panaszkodik, érintkezést keresett az orosz udvarral. Keserűen és szemrehányóan panaszkodik, kiváltságokért könyörög, de 1698 február 17-én a sziracsi uradalomba olykép vezettette be magát, hogy azt ő és utódai addig birtokolhassák, míg előbbi székhelyét, Ipeket, a felség diadalmas fegyverei visszafoglalják. Tévedés volna azt hinni, hogy Csernovics magával hozta az ipeki patriarchai széket. A Balkánon folytatott görögösítésről író Golubinszkij megmondotta, hogy az Ipeket és Ohridát elgörögösíteni kívánó konstantinápolyi patriarcha törekvései csak 1766-ban sikerültek, akinek ezen törekvéseit a fanariota görög családok, akik a portai főtolmácsi tisztséget viselték, minden erővel támogatták. Ám 1766-ban is csak úgy sikerültek, hogy a konstantinápolyi patriarcha magára vállalta a megszüntetendő ipeki patriarchátus részéről a török kincstárba fizetett adók tovább fizetését. Addig az Ipek körül kormányzó pasák az ipeki patriarchától nekik is külön kijárt jutalom fejében megvédték a konstantinápolyi patriarchával szemben. Csak amikor a Sizzik, a Maurocordatok, az Ypsilantik, a portán befolyáshoz jutottak, sikerült az ipeki patriarchátust megszüntetni, de akkor is csak a kasz sérelme nélkül. Mikor Ypsilanti János, Atnaház fia, előadta a portának a szerbek cseljátékait, a törökök egyszerűen meggyilkolták. Igaz, hogy Golubinszkij nem mond évszámot, de a mondtak nemcsak a XVIII. sz. közepére illenek, hanem az 1690-es évekre is, amikor éppen Maurocordato volt a portai főtolmács, előtte meg Panajot, azaz a fanaroknak akkor is már olyan befolyásuk volt a portán, mint 100 évvel utóbb. A patriarchátus tebát tovább is megmaradt Ipeken és Csernovics utóda bizonyos Kallinikos lett. Hogyan gondolt tehát Csernovics a visszatérésre 1698-ban, el sem képzelhető, mikor 1695-ben Lipót már megerősítette volt a Csernovics által behelyezett 7 püspököt. Az átköltözés tisztán az ő egyéni vál-

lalkozása volt, mely attól fogva, hogy erre határozta magát, nem szerbiai szerb, hanem magyarországi szerb szempontból ítélandó meg. Az elhatározásra leginkább az bírhatta reá, hogy a törököknek rá kellett jönniök úgy a Brankoviccsal, mint a Piccolominival folytatott üzemre, ahogy badeni Lajos is értesült róluk. Csernovics bizonyára jól meggondolta, mi előnyösebb reá és püspöktársaira, meg a pártfeleire: tovább ottmaradni-e. vagy Magyarországra költözni? Nem kérdés, beváltotta-e azokat a várakozásokat, amelyeket Veterani helyezett a szerbek felkelésébe. Ez utóbbi maga írja Piccolomini tárgyalásairól, hogy „a rácok sokasodása Szerbia lakóit felette felbőszíti és ezek a török ígát előnyösebbnek fogják látni.“ Így aztán nehezen érthető Csernovics állítása, hogy ők magukat és utódaikat Leopold, mint törvényes királyuk jogainak alá vetették. Ez volt az ígéretük, melyet 1690 augusztusában Bécsbe küldött követük: Djakovits jenei püspök adott át Lipótnak. De hol vannak azok a szolgálatok, melyeket Veterani várt tőlük! Badeni Lajos bizonyára számba vette a szerbek részéről várható segítséget, mégis említett emlékiratában azt írta Lipótnak, hogy Piccolomini halálával minden megakadt és összezavarodott. Ennélfogva nem látja, hogyan lehetne az ottani hódítmányt megtartani. Azt ajánlja tehát, hogy az ottani csapatokat vonják vissza, jórészüket helyezék Belgrádba és Sabácba, a többit hozzák át a Száván innen Szlavóniába és Horvátországba. És hogy az ellenség mozgolódásait a Száva mentén megnehezítsék, nagyon jó volna a Száván túl levő tartományt teljesen, vagy amennyire csak lehetséges, elpusztítani, de minél előbb. (Völlig oder soviel möglich verderben und verhergen). És ezt a műveletet legjobban végezhetné Veterani. Képzelmét Lipót megdöbbenését ezen a javaslaton! Két esztendő minden erőfeszítését hozza áldozatul, hogy megtartsa azt a vonalat, amelyet seregei 1688-ban léptek át? Viszont biztosra kellett vennie azt, hogy az őgróf, aki ismerte a viszonyokat, jól megfontolta az állapotokat javaslata megtételénél. Éppen kapóra jött tehát Veterani már idézett irata, hogy ő a szenvedett csorbát helyrehozta, a csapatokat összevonta és ha a balkáni népek segítik, kész a törököt kivetni Európából. S amikor április 1-én megjött Marsigli levele, melyben a keresztény raja sorsát Lipót figyelmébe ajánlja. Lipót nevében elment a felhívás április 6-án. Valamennyi néphez és tartományhoz, melyek „örökös Magyarországunktól“ függenek.

Nagyjából az áttelepedés magyarozatához a kulcsot badeni Lajos azon soraiban kell keresnünk, hogy az albánok-

kal és a szerbekkel tárgyaló Piccolomini halála mindent felborított és összezavart. Hogy ezen kavarodás után hogyan számíthatott Veterani 12.000-nyi seregén kívül a balkáni népekre, ha természetesen támogatnák őket, egyszerűen érthetetlen és megfoghatatlan, hiszen maga írja, hogy e nép megbízhatatlan. — Kiben bízzék: Brankovicsban, Csernovicsban, a császári tábornokokban, vagy Köpriliben? Hogyan ígérhette meg ezek után Lipót az április 6-iki felhívásban a háború folytatását, szintűgy megmagyarázhatatlan. Hogy ebben a Veterani-féle hadvezetésben a szerbek nem vehettek oly túlságos részt, hogy emiatt kénytelenek lettek volna a törökök bosszújától tartani és emiatt menekülni. bizonyos abból, hogy a törökök 1690 nyarán oly gyorsan nyomultak elő Belgrádig, hogy a szerbeknek idejük sem maradt nagyobb megmozdulásra.⁵⁵ Ha nem felejtjük Lipót-nak a szavait, hogy a nép áttelepítését hadi szempont, t. i. hogy az előnyomuló ellenség elől elvonassanak, (die raison di guerra mit sich bringt derley leut dem feundt zu entzichen) követeli; ha emlékezőnk a gazdasági szempontra is. hogy t. i. a helyőrségekben behelyezkedő rácokat később át lehet telepíteni a Száva-Duna vonalán inneni területekre; s ha szem előtt tartjuk, amiről eddig mindenki megfejtkezett, hogy nem is annyira szerbiai rácok támogatták a császári hadakat, hanem *albánok*, hogy albánok voltak azok, akik 1689 óta a császár mellett nyilatkoztak: ők fogadták ünnepélyesen a Prizendbe bevonuló Piccolominit, aki a prizendi róm. kath. albán érsekkel tárgyalt, nem pedig Csernovicsal, akkor megértjük, hogy nem is annyira a rácokat kellett a törökök bosszújától mentesíteni. Az erről szóló egykorú hiteles adatokban én valami, nem mondom, hogy szándékos, sőt könnyen megesett félreértést látok, melyet Csernovics páratlan lélekjelenléttel a maga javára használt ki.

Amikor az őrgróf a nisi győzelem után Piccolomini altábornagyot, akinek a Viddinből Nisen át az albán hegye-

⁵⁵ Piccolomini utasításában az őrgróf ezeket rendelte: "...füge auch weiter nichts hinzu, als dass die Raizische miliz notwendig unter gewisse capitäns u. fahnen auf eine gewisse anzahl limitirt werden muss, die ein oberhaupt haben, dem man etwas anbefehlen u. solchergestalt einige dienste von ihnen hoffen kann, wie ich indessen dem Antonio Valeri Zitschy v. Znoritsch aufgetragen, sonst aber alle andern, in diese fahne nicht eingetragenen keineswegs im lande zu dulden, sondern, da sie vom plundern u. stehlen nicht aufhören wollen, nicht anderst als feinde, Türken u. Tartaren zu chargiren u. zu verfolgen sein werden." 1689 okt. 4. Gerba i. é. MKA. N. F. II. (1888) 150. l. A nem katonáskodó szerb parasztság, a landtvölck, lefegyverezve lévén 1690-ben nem is segíthette fegyverrel a császári sereget.

kig, illetve a tengerig húzódó egész, tehát a Nistól balra Vidinig és Nistól jobbra a tengerig eső mindkét védvonalat átadta, a jobbra eső irányban kikiüldötte, a neki adott utasítás értelmében feladatává tette, hogy „a Hämus vagy albán. hogy innenső oldalán a tenger azaz Hercegovina és Albánia felé terjeszkedjék és így Boszniát elvágja a törököktől, továbbá, hogy az albánokat és egyéb keresztény lakókat, akik már rég vágyakoztak a császár pártfogása alá kedves figyelemmel és kezeléssel bírja reá a porta elhagyására és a császár iránti fogadalom letételére.“ Okt. 29-iki jelentése végén az őgróf már szól Piccolomininek ez irányban tett lépéseiről. „Piccolomini már tárgyal az albánokkal, akiknek egy része már felséged hűségére tért s a többiek is bizonyára követni fogják őket, amennyiben, mint a tábornok írja nekem, a görög patriarchát ugyane tartomány néhány előkelőjével a legközelebbi napokban várja magához. Ennélfogva Piccolomini kétségkívül igyekezni fog a neki adott utasítás értelmében Hercegovina és Bosznia felé néhány alkalmas helyet szerezni, annál is inkább, mert az idepártolt albánok segítségével könnyebben teheti.“⁵⁶ Boethius Kristóf erről a tárgyalásról ezeket írja: „Piccolomini tábornok arra vágyva, hogy az albánokkal elkezdett tárgyalást befejezze, ... folytatta útját Prizrend felé, ahol az érsek és a Climentiek patriarchája, aki †-tel jelölt zászlóval *jött* eléje, nagy néptömeg élén *fogadta*. A tárgyalásokat ő és az érsek olyképp fejezték be, hogy a hitetlenek ellen küzdeni akarókat német ezredekbe osztják be, a többiek pedig földművelők maradnak, ő viszont megígérte, hogy az így császári védelem alá vett tartományt az ellenséges betörés ellen oltalmazni fogja.“⁵⁷

Ezeknek a tárgyalásoknak az eredményei teljesen azo-

⁵⁶ D. Grl. Piccolomini stehet bereits in tractaten mit denen Albanesern, deren ein theil sich E. ksl. Mt. schon unterworfenen, auch, die übrigen zweifelsohne folgen werden, indem, wie gedachter General mir schreibet, er den griechischen *patriarchen* nebst einigen vornehmen selbigen landtes ehister tagen bey sich erwartet, so wird auch mehrbenannter general Piccolomini zweifelsohne der im mitgegebenen ordre nach sich einiger... posten gegen Herzegovina u. Bosnia umb soviel mehrers zu bemächtigen suchen, als mit grösserer facilität es mit hilf der herüberkommenden Albaneser sich thuen lassen wirdet... Röder Feldzüge ... II. Urk. 165. l.

⁵⁷ Er aber H. Grl. Piccolomini selbst... aus begierde die mit denen Albanesern incaminirte handlungen zu schliessen, hatte seinen weg... nach gedachten Brisera fortgesetzt, allwo er auch von den ertz-bischoffen u. der Clementiner *patriarchen*, welcher... „ihm entgegenkommen... da dann die tractaten zwischen dem ertzbischof u. ihm geschlossen... dass er besagtes... land wider die feindliche einfälle beschützen wolle... Boethius, ... Kriegshelms... IV. (1690) 1199. l.

nosak a Piccolomininek adott okt. 6-iki utasításában a rá-cokkal szemben követendő eljárás pontjával, azzal az el-téréssel mégis, hogy az albánok részéről a prizrendi róm.kath. érsek, aki mintegy a kath. climentí törzs *patriarchája* szerepét tölti be s mintha az albánság világi fejét illető teend-őket végezné, vezette a tárgyalást és kötötte meg a meg-állapodást. Az a rendkívül fontos kérdés kerül ilyenformán döntés alá, nem ennek a prizrendi róm. kath. albán érse-nek, akit az egykorú Boethius és Feigius a climentiek patri-archájának is neveznek, a szerepében mutatták-e be az újabb írók Csernovics ipeki görög keleti rác patriarchát, még Gerba és Tim József is tanulmányaikban. Meg vagyok győződve, hogy alaposan kimutatható, hogy itt végzetes szerepcsere történt már 1690-ben is, hogy Csernovicsot fel-cserélték a kancellárián a climentiek patriarchájával. B. La-jos október 29-iki jelentésében tudósította Lipótot, hogy „Piccolomini... írja nekem, hogy a legközelebbi napokban várja magához a görög patriarchát azon tartomány néhány előkelőjével.”⁵⁸ Ez a görög patriarcha kifejezés csak Cser-novicsot illette, mert a prizrendi egyháznak csak érseke volt. Igen ám, de Boethius és Feigius az érsekről és a climentiek patriarchájáról egy személyben beszélnek: jött, fogadta. Igaz, hogy Contarini⁵⁹ szerint, amiről sem Boethius sem Fei-gius nem tudtak. Piccolomini fogadta a „szomszéd népek fejait, (die haupter der nachbar-nationen.)”, akik eszerint csak a szomszéd Ipek környéki rácok lehettek. Csak-hogy Contarini azt mondja tovább: „er ordnete ihnen an,“ elrendelte, hogy zászlóaljakba sorozzák őket, ami a rá-coknál már okt. 6-án megtörtént annyira, hogy a csics Valeri Antal rác főkapitány a rác századokkal el-kísérte Piccolominit. A rácoknál erre az intézkedésre tehát már nem volt szükség és így a „nachbar-nationen“ alatt csak a szomszédos albán törzsek értendők. Az őgróf előbb idézett okt. 29-iki levelében azt írja, hogy Piccolomini néhány nap múlva várja a görög patriarchát, holott néhány nap múlva, nov. 7-én, azt tudatja Lipóttal, hogy Brankovicsnak a görög patriarchából és papokból álló pártja van. Alig hihető és joggal, hogy az okt. 26-i rác nemzeti párti Csernovics nov. 7-én már a császári tábornokokkal kívánt legyen tárgyalni. Erre egyébként már csak azért sem kerülhetett sor, mert két nap múlva, nov. 9-én, Piccolomini már halott volt. Tehát nem egészen a tényeknek megfelelően írta Lipót 1690 ápr. 6-án Csernovicshoz, hogy „hívünknek... Piccolomini tábor-

⁵⁸ Szalay L.: Mo. szerb telepek... 1862. 25. l.

⁵⁹ Contarini. Istoria d. guerra di Leop. I. e di principi collegiati contro il Turco 1710.

noknak kezére járván,“ mert az idő rövidsége miatt már nem is találhatta életben Piccolominit, akivel a prizrendi róm. kath. albán érsek tárgyalt, s aki ott el is temette Piccolominit, s kevéssel utóbb maga is elhunyván, le sem leplezhette Csernovicsot. Az ipeki patriarcha nem azért költözött át, mintha nagyban kitette volna magát a császáriakért s ennek következtében félnie kellett volna a törökök bosszújától, hiszen 1689 okt. 29-től 1690 ápr. 6-ig, a felhívás keltéig nem is volt ideje a császári hadsereg érdekében nagy működést kifejtenie. De különben is 1689 okt. 6-án fel lévén állítva a Nesztorovics-féle rác ezred, már nem is volt szükség tárgyalásra. Hanem áttelepedett, hogy szabaduljon az ipeki patriarchatustól, a szultáni kincstárba fizetendő illetéktől és elhelyezze a rác patriarchai egyháztartomány püspökeit.⁶⁰

Az 1690-iki, azaz 1689-i szerb menekültek nem is annyira menekülők tehát, mint inkább átteleplők az előrenyomuló törökök előtt kiűritendő helyekről. Ilyen alapon történt az ápr. 6-án felhívott népek közül Csernovicsnak és vele a semmi esetre sem 37.000 szerb családnak áttelepedése hazánkba, amiről az ugyanazon évi augusztus 21-iki és december 11-iki oklevelek egyikében sincsen magyarázat, sem megokolás, sem az áttelepedés mikéntjére irányult intézkedés. Csak az 1691 augusztus 20-iki magyar kancelláriai átiratban van annyi említés, hogy „a lehetőségig mindenképpen azon leszünk, hogy a rác népet az általa előbb bírt földterületre vagy lakóhelyeibe minél előbb visszahelyezzük.“ Ennek a visszahelyezésnek az ügyét kellett volna a karlócai béketárgyalások során elintézni, ha az udvar ezt a többször is megígért visszatelepítést szándékosan és tudatosan nem mellőzte volna. Hiszen Lipót maga írta az örgrófnak, hogy pusztá földterületből semmi haszna nincsen és ezek a rácok éppen arra valók, hogy később betelepítsék őket. Ez a visszatelepítési ígéret tehát tisztán csalétek volt. Mi lett ezeknek a visszatelepítés ígéretével bíztatott, de tudatosan vissza nem szállí-

⁶⁰ Golubinszkij E. i. m. 624. j. azt mondja, hogy a Csernovicsal bejötteknek „bolsájá császtý, pò vszej verojatnosztý, byli arhijerei cparhij turekkih, bezsavsie iz Turcii v. Avsztriju vmeszte szo szamim patriarhom.“ (A legnagyobb részük minden valószínűség szerint törökországi egyházmegyék püspökei voltak, akik Törökországból Ausztriába menekültek magával a patriarchával). A fanar részéről űzött görögösítésre nézve hivatkozik Golubinszkij a köv. 5 munkára: Filemon János: Dokimon hisztorikon peri tész hellenikész epanasztazeosz. Athén. 1869. II. (Gol. 193. l. 97 j.) továbbá: Ta kata tész arhiepszkopiasz Ahridon kai Pekiu. Konstantinp. 1869. II. és Nerulos: Cours de litterature Grecque moderne. Geneve 1827. — Az oroszországban járt balkáni főpapokra nézve l. Muravjev, Sznosenije Rosszii szo Vosztokom. 1859.

tott, hanem szándékosan előre megfontoltan itt lemarasztalt menekülőknél, az oklevelekben már rác nemzetnek nevezett kiürítetteknek, itteni sorsa, azt legbővebben Schwicker alaposan megírta. Tudjuk, hogy már 1700 elején *saját külön* területet követeltek és e követelésük mellett 100 évnél tovább kitarítottak. Azért befejezésül csak azt hozom fel, amit Tekeli Szabbas az 1691-iki temesvári kongresszuson tartott beszédében fejtegetett, amikor visszautasította a kongresszus szeptember 7-én benyújtott 3 pontja elsejét, amelyben kívánták: „Hasíttassék ki a rác nemzet számára *külön territorium*,” mondván ez az izzig vérig rác, de emellett magát magyarnak érző férfiú, hogy, amint látja, „a kongresszus nagyobb pártja azért kívánja a temesi bánóság excorporatióját, saját külön territorium kihasítását, hogy a sorsát ne más népnek, sem idegen földnek köszönje. Szilárdul meg van győződve, hogy ez a követelés megvalósíthatatlan és a pium desiderium közé sorolandó.” Mert: „üdvös, szép és a nemzet fogalmát megillető dolog” — úgymond, — „saját földterülettel bírni. A mi nemzetünknek is üdvére és dicsőségére szolgálna, ha saját tartományában volna otthon, amelyben a létét erősíthetné. De a felforgó nehézségek miatt a szomszéd Szerbián kívül egy tartományt sem ismerek, mely bennünket szerencsével biztathatna, s bizony mást jogosan nem is követelhet a mi nemzetünk. máshoz nincsen joga, más nem az övé. Szerbiából jött ki nemzetünk nagyobb része. Szerbiában voltak a mieink székhelyei, Szerbia ígértetett oda csupán a kiváltságlevelek által, semmi más tartomány. Hogy szabadjon tehát kérnünk vagy remélnünk más földterület tulajdonjogát, olyan földterületét, mely be van kebelezve Magyarországba, mely Magyarország anyaterületét alkotja. Most is, úgy mint hajdan, a temesi bánóság Magyarországba volt kebelezve! A kikebelezése ellenkezik az ország törvényeivel, a király hitlevelével, sőt a mi kiváltságainkkal sem egyeztethető össze. A köztörvények ugyanis tiltják bármely földterületnek elszakítását Magyarországtól. A koronázáskor minden király esküvel fogadja, hogy az országhoz tartozó tartományokat visszakebelezi. Kiváltságaink pedig ezen záradékkal adattak ki: „amennyiben az ország törvényeivel nem ellenkeznek,” és „mások jogának fentartásával.” Ha tehát a temesi bánóság kihasítása Magyarországalaptörvényeivel és a királyi esküvel nyilván ellenkezik, s ha még kiváltságseveleink záradékai is ellent mondanak neki, szabad-e ilyesmit remélnünk? Vélitek-e, hogy a király a le-tett esküt meg fogja szegni, hogy az ország törvényeit össze fogja tapodni, hogy igazságos záradékokkal körülírt kiváltságainkon túlmenő kedvezéseket fog nekünk nyújtani?

Istentelenség volna ilyesmire csak gondolni is. Még azon esetre is, ha a kedvező szerencse magát Szerbiát adná nekünk saját otthonunkul, én ezt az önkényes kormányral járó szerencsét soha nem kívánám. Nem a földterület egymaga s ennek fizikai állapota ad lételt a nemzetnek, hanem az abban lakozó népnek polgári állapota.⁶¹ A külön territoriumot, külön alkotmányt követelő kongresszushoz a szisztovoi békekötésben a Száva-Duna vonalán túl török uralom alatt bár, de bűnbocsánati kikötéssel maradt szerbek 120 papja és knéze levelet intézett, amelyben keserűen panaszolták, hogy „hűségünk és buzgalmunk nem érdemelt ekkora büntetést.“ Ezek után méltán kérdezhetjük, nem helyesen írta-e az éppenséggel nem magyarbarát, sőt, badeni Lajos, az 1688-92 török hadjáratok fővezére 1690 szept. 18-i jelentésében az ide-oda menekülő rácokról: „dises liderliches Rázisches gesindl,“⁶² s aztán hozzátehetjük a nagy kérdést, érdemes volt-e a Habsburg-háznak a Száva-Duna vonalán túl annyi vért és pénzt pazarolni azért az egyetlen eredményért?

Dr. Hodinka Antal.

⁶¹ Szalay L. M. O. szerb telepek... 80—86. ll. a szónok 1791. megjelent latin Sermo-ja szövege szerint.

⁶² Röder, i. m. II. Urk. 285. l.